

OBLICI, OBRASCI I UČESTALOST NASILJA U SREDNJIM ŠKOLAMA U CRNOJ GORI

Istraživanje stavova srednjoškolaca

Prof. Dr Miloš Bešić

Novembar, 2018.

SADRŽAJ

Uvod	3
Socio-demografska struktura uzorka	5
Socijalno-psihološke i vrijednosne karakteristike ispitanika	9
Porodično okruženje i socijalizacija	14
Predrasude, socijalno distanciranje i socijalna tolerancija srednjoškolaca.....	19
Oblici, obrasci i učestalost nasilja u srednjim školama	27

Uvod

Generacijske studije posljednjih godina ukazuju na izražene negativne trendove kada je riječ o najmlađoj generaciji (Bešić, 2014). Istraživanja ukazuju da su mladi u odnosu na prethodne generacije skloniji nasilju, diskriminatornom ponašanju, te češće upražnjavaju govor mržnje i netoleranciju prema različitim društvenim grupama. Negativni trendovi u ekonomiji, otežan socijalni položaj širokih društvenih slojeva nakon 2008, te jačanje desničarskih ideologija u Evropi, djeluju kao formativni faktori koji ojačavaju predrasude i stereotipe kod mladih. Jednako, treba imati u vidu da formativni faktori (Menheim, 1973) uslovljavaju dugoročnost usvojenih vrijednosti i negativnih stavova kod mladih. Drugim riječima, kada ih jednom usvoje i legitimizuju, negativni stavovi postaju sastavni dio njihove ličnosti do kraja života, i konsekventno se prenose na mlađe generacije. Kada je o nasilju riječ, poseban problem jeste verbalni antagonizam (Feagin, 1991), neverbalno nasilje (Word, 1974), segregacija (Bobo, 2001), i fizički napadi (Schneider, 2000). Nasilno ponašanje najčešće je uslovljeno predrasudama (Dovidio and Gaertner, 1986; Katz and Hass, 1988; McConahay, 1986), a predrasude su osnov za diskriminatorna ponašanja (Lieberman, 1998; Sidanius and Pratto, 1999). Prema tome, identifikacija stepena, tipa i faktora predrasuda, diskriminacije, vršnjačkog nasilja, netolerancije i govora mržnje su problemi koji predstavljaju veliki izazov i odgovornost u savremenom društvu. Ovo su bili osnovni motivi za realizaciju istraživanja čije rezultate predstavljamo na narednim stranicama.

Istraživanje je realizovano u oktobru i novembru 2018. godine u svim srednjim školama u Crnoj Gori. Uzorak u istraživanju bio je proporcionalan i reprezentativan, sa slučajnim izborom ispitanika unutar izabranih odjeljenja. Proporcionalnost uzorka podrazumijeva da smo intervjuisali srednjoškolce u svim srednjim školama u Crnoj Gori. Metod je bio anketni i podrazumijevao je anketiranje licem-u-lice srednjoškolaca i srednjoškolki. Za potrebe istraživanja koristili smo specijalno kreiran instrument (Upitnik) koji se sastojao iz 33 pitanja, pri čemu je veliki broj pitanja sadržavao veći broj ajtema. U krajnjem ishodu datoteka koja je kreirana za potrebe istraživanja sadrži 399 varijabli (indikatora) koji mjere različite aspekte fenomena koji je bio problem istraživanja. Kada je riječ o istraživačkim ciljevima, ključno je da se utvrde oblici, obrasci i učestalost nasilja u srednjim školama. No, osim ključnog cilja istraživanja, tačnije, u funkciji davanja odgovora na ovo pitanje, istraživanjem smo uključili i set varijabli i pitanja koja mjere različite aspekte predrasuda, vrijednosnih orijentacija i stilova života, a koji nam u dobroj mjeri mogu pomoći da razumijemo i objasnimo sam fenomen nasilja u srednjoškolskoj populaciji. Prema tome, specifični ciljevi istraživanja se u najkraćem mogu sumirati u sljedećem:

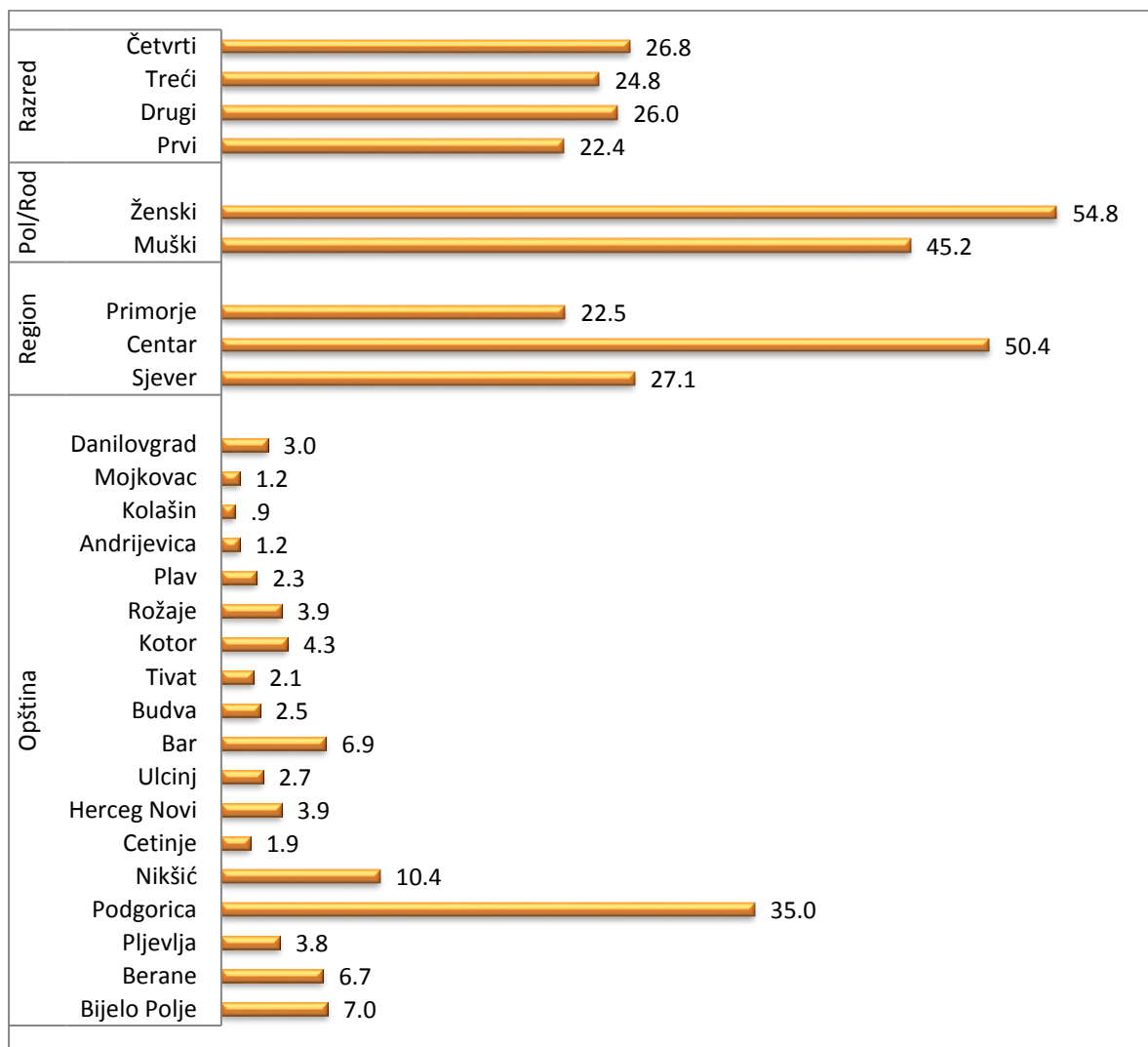
1. Mjerenje predrasuda i etničkih stereotipa kod mladih
2. Mjerenje lokusa kontrole
3. Mjerenje stepena religioznosti
4. Utvrđivanje poželjnih osobina kod djece
5. Identifikacija ključnih narativa u porodičnom okruženju (socijalizacija)
6. Mjerenje stepena socijalnog (interpersonalnog) povjerenja
7. Mjerenje stepena tolerancije (entičke i bihejvioralne)
8. Identifikacija stepena i oblika diskriminacije među mladima
9. Utvrđivanje stepena i faktora vršnjačkog nasilja
10. Identifikacija oblika i tipologija govora mržnje

Instrument koji je formiran u cilju ispunjavanja specifičnih ciljeva se u dobroj mjeri oslanjao na međunarodne skale koje mjere gore navedene fenomene. Svakako, za pojedine aspekte nasilja, formirali smo posebne setove pitanja. Skale koje smo koristili u dizajniranju pitanja uglavnom su bile nominalne i ordinalne. Upitnik je uključio i set socio-demografskih varijabli, kako bi se rezultati istraživanja mogli upoređivati po grupama od interesa. Kada je riječ o ukupnom broju, ispitivanje je projektovano i realizovano na 1000 ispitanika, ali je nakon logičke kontrole finalna baza podataka uključila njih 989. S obzirom na dizajn uzorka, ovaj broj ispitanika obezbjeđuje reprezentativnost mjerenja sa standardnom greškom mjerenja od +/- 3.3% za pojave koje imaju incidencu od 50%. Izvještaji anketara ne upućuju na veće probleme kada je riječ o validnosti podataka, a isti se zaključak može izvesti i na osnovu odgovora ispitanika na otvorena pitanja. Drugim riječima, imamo pred sobom jedno sveobuhvatno i informativno istraživanje o stavovima srednjoškolske omladine u Crnoj Gori.

Socio-demografska struktura uzorka

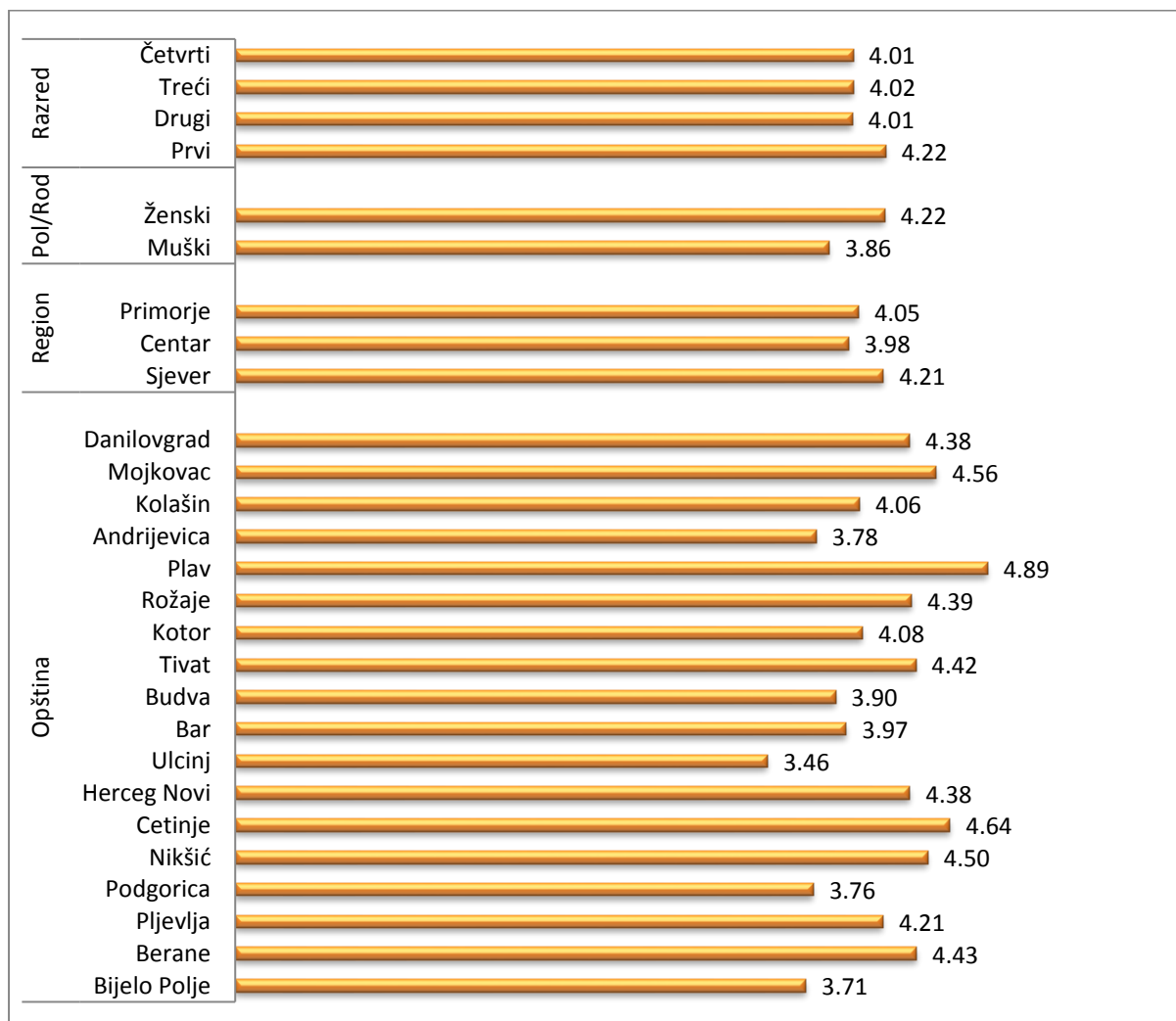
Istraživanjem smo obuhvatili ispitanike svih srednjih škola u Crnoj Gori. U Grafikonu 1 dajemo prikaz distribucije za sve ispitanike koji su obuhvaćeni istraživanjem po ključnim socio-demografskim karakteristikama.

Grafikon 1 Socio-demografske karakteristike ispitanika %

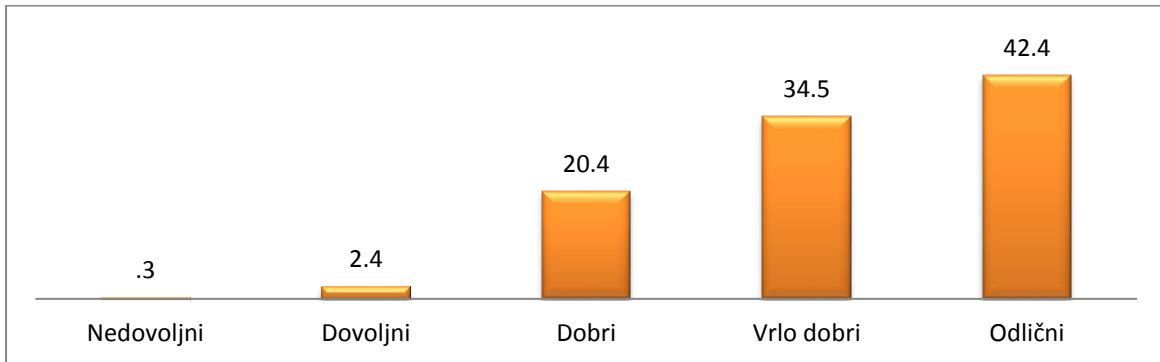
Jedna od potencijalnih distinktivnih varijabli bila je i prosječna ocjena srednjoškolaca iz prošle godine. Rezultati ukazuju na veoma visoku prosječnu ocjenu na nivou ukupne varijanse (svih ispitanika). Tačnije, ukupna prosječna ocjena iznosi $M=4.06$, $SD=0.84$ (minimum 1 a maksimum 5), što će reći da su, ako je vjerovati ocjeni kao mjeri kvaliteta znanja, srednjoškolci u Crnoj Gori u prosjeku veoma dobri učenici. Kada se analizira srednja ocjena po ključnim socio-demografskim karakteristikama, moramo primjetiti razlike koje su evidentne (Grafikon 2).

Grafikon 2 Prosječna ocjena za sve socio-demografske kategorije srednjoškolaca

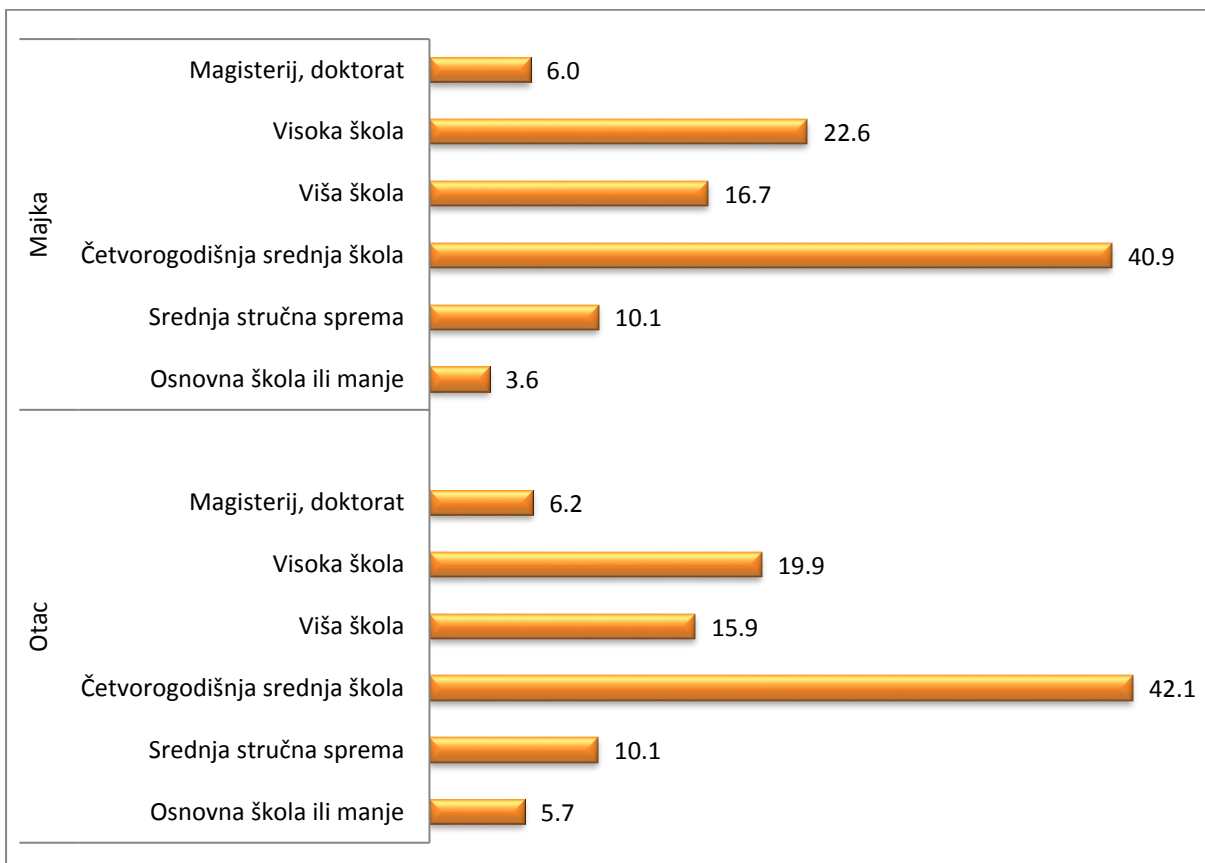
Najprije, kada je riječ o opštinama razlike su izražene ($F(17,944)=11.836$, $p<.001$), a na osnovu podataka najvišu prosječnu ocjenu imaju srednjoškolci u Plavu, Cetinju, Mojkovcu i Nikšiću, a najnižu u Ulcinju, Bijelom Polju i Andrijevici. Posmatrano po regionima, podaci ukazuju da je komparativno najviša srednja ocjena na sjeveru, a najniža u centralnom regionu ($F(2,959)=6.376$, $p<.01$). Takođe, mjerimo da srednjoškolke u prosjeku imaju bolje ocjene od srednjoškolaca ($t(951)=6.758$, $p<.001$). Kada je riječ o razlikama između četiri razreda, one su izražene samo kada se uporedi prvi razred u odnosu na ostala tri ($F(3,958)=11.836$, $p=.016$). No, treba imati u vidu da su učenici prijavljivali ocjenu iz prethodnog razreda, što će reći da su učenici prvog razreda prijavljivali ocjenu iz devetog razreda osnovne škole. Ovo je razlog usljed kojeg je mjerena prosječna ocjena kod učenika iz prvog srednje viša u odnosu na ostale razrede. Ako se mjere razlike između ostala tri razreda, dakle, kada isključimo prvi srednje, podaci ukazuju da ne postoje značajne razlike između njih kada je riječ o prosječnoj ocjeni ($F(2,752)=.006$, $p=.994$). No, ključni podatak je da su u prosjeku svi đaci obuhvaćeni uzorkom u osnovi veoma dobri đaci, a to najbolje pokazuje distribucija uspjeha na nivou ukupne varijanse u Grafikonu 3.

Grafikon 3 Školski uspjeh svih srednjoškolaca obuhvaćenih uzorkom

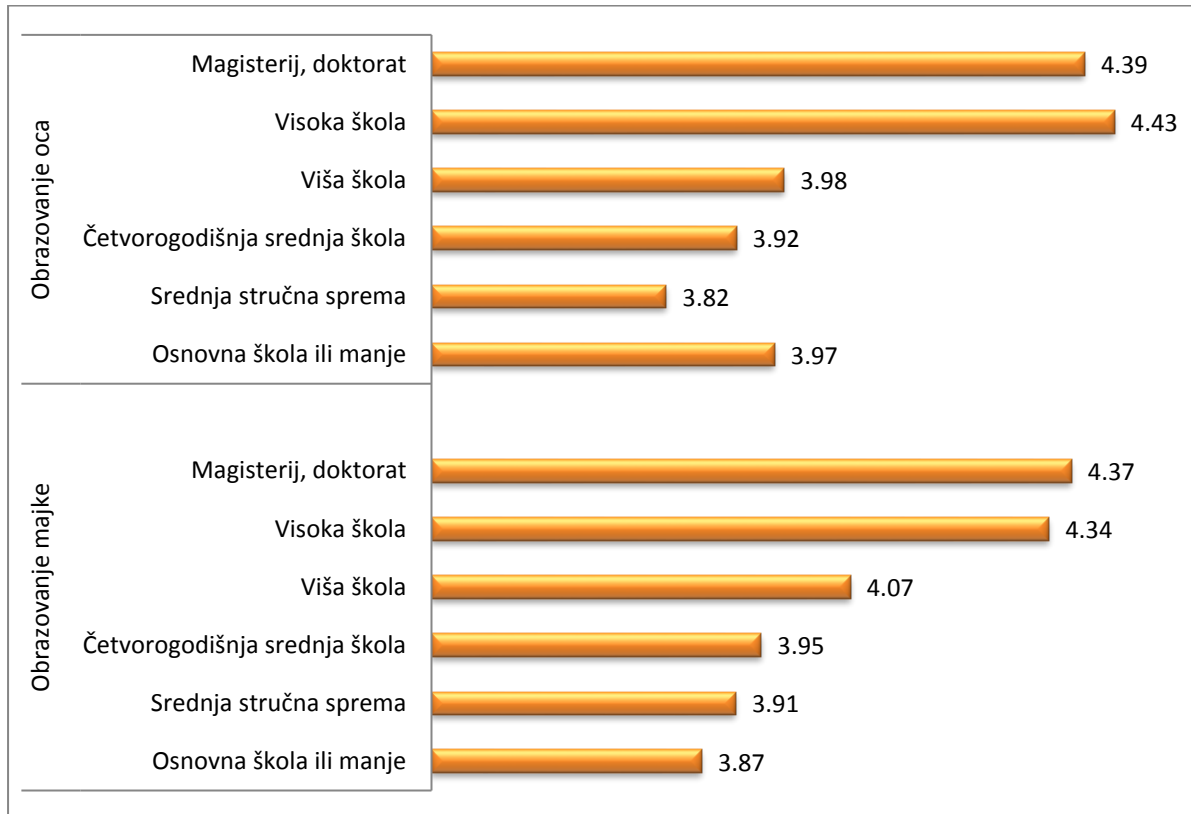
Srednjoškolci su u istraživanju prijavljivali više nego solidno obrazovanje oba roditelja i ovaj podatak prezentujemo u Grafikonu 4. Distribucija odstupa od distribucije koja važi za opštu populaciju, naročito kada je riječ o kategoriji osnovna škola i manje.

Grafikon 4 Obrazovanje roditelja

Na kraju, kao što to i dosadašnja istraživanja na svim prostorima jasno pokazuju, obrazovanje roditelja ključni je faktor školskog uspjeha djece. U Grafikonu 5 dajemo pregled prosječne ocjene srednjoškolaca u odnosu na obrazovanje roditelja.

Grafikon 5 Prosječna ocjena srednjoškolaca u odnosu na obrazovanje roditelja

Podaci jasno ukazuju da djeca roditelja koji imaju viši stepen obrazovanja iskazuju bolje rezultate u školovanju. Odnos je linearan, dakle, što roditelji imaju viši stepen obrazovanja, to njihova djeca u prosjeku imaju višu prosječnu ocjenu. Razlike su značajne i kada je riječ o obrazovanju majke ($F(5,948)=8.967, p<.001$), i kada je riječ o obrazovanju oca, koje se pokazuje još distinktivnijim faktorom ($F(5,944)=15.564, p<.001$). Osim toga, ne treba gubiti iz vida da je stepen obrazovanja oba roditelja u visokoj korelaciji ($r=.543, p<.001$); što jednostavno znači da u velikom broju slučajeva postoji reciprocitet kada je riječ o obrazovanju oca i majke (ako je jedan roditelj visoko obrazovan, onda je i drugi, i obrnuto).

Socijalno-psihološke i vrijednosne karakteristike ispitanika

U cilju ispitivanja mogućih faktora nasilnog ponašanja, istraživanje je uključilo i neke psihološke i vrijednosne karakteristike ispitanika. Riječ je o aspektima koji su na osnovu obimnog iskustva u naučnim istraživanjima, često faktor regresivnih ponašanja. Najprije, mjerili smo interpersonalno povjerenje (Puthnam, 1995; Kramer, 1999; Ulsaner, 2001), a riječ je zapravo o stepenu u kojem pojedinci imaju na interpersonalnoj razini povjerenje jedni u druge. Ovaj aspekt povjerenja mjera je ličnih dispozicija, ali agregatno, mjerenje interpersonalnog povjerenja ukazuje na ukupno povjerenje koje postoji u društvu. Aspekt o kojem je riječ je veoma važan, zato što je ukupno društveno povjerenje uslov efikasnog društvenog funkcionisanja. Ako u društvu pojedinci nemaju povjerenja jedni u druge, onda ova kriza povjerenja značajno otežava sve njihove socijalne relacije, a smatra se da je ovo posebno štetno u zoni ekonomskog ponašanja i ekonomskih odnosa. Interpersonalno povjerenje se tradicionalno u međunarodnim istraživanjima (WWS i ESS) mjeri dvovalentnim disjunktivnim pitanjem: da li se većini ljudi može vjerovati ili čovjek nikada ne može biti dovoljno oprezan u odnosu prema drugim ljudima. Dakle, prvi odnos je mjera povjerenja, a drugi - mjera nepovjerenja. Podaci na nivou ukupne varijanse srednjoškolaca ukazuju da je ukupan nivo interpersonalnog povjerenja veoma visok (Grafikon 6).

Grafikon 6 Socijalno povjerenje %

Podaci ukazuju da preko 88% srednjoškolaca iskazuje nepovjerenje u odnosu na druge u interpersonalnim odnosima, dok je ispod 12% onih koji kažu da se ljudima može vjerovati. Ključni podatak, međutim, u ovom pogledu nije ni samo činjenica da je nivo interpersonalnog povjerenja kod srednjoškolaca nizak, već činjenica da je on komparativno niži u odnosu na cjelokupnu populaciju Crne Gore. Ovaj podatak prikazujemo u grafikonu 7.

Grafikon 7 Socijalno povjerenje – poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom u Crnoj Gori %

Dakle, **generaciju koja nam dolazi odlikuje viši nivo socijalnog nepovjerenja nego što je to slučaj sa generacijama koje nam odlaze**. Ovdje treba imati još jednu stvar u vidu. Naime, po hipotezi životnog ciklusa, generalno bi mlađi morali imati viši stepen povjerenja u odnosu na starije, a ovo zato što protokom vremena (starenjem), usljed loših životnih iskustava koja su neizbježna, pojedinac vremenom gubi vjeru u ljude (kolokvijalno rečeno: razočaranje). Dakle, dok smo mlađi više vjerujemo drugim ljudima, a život nas uči da vremenom smanjimo stepen povjerenja u ljude. **U našem istraživanju se pokazuje, međutim, da srednjoškcolci imaju manje povjerenja u druge ljude nego njihovi roditelji**. Što će reći da su faktori socijalizacije krajnje regresivno oblikovali ovaj važan aspekt kod srednjoškcolaca.

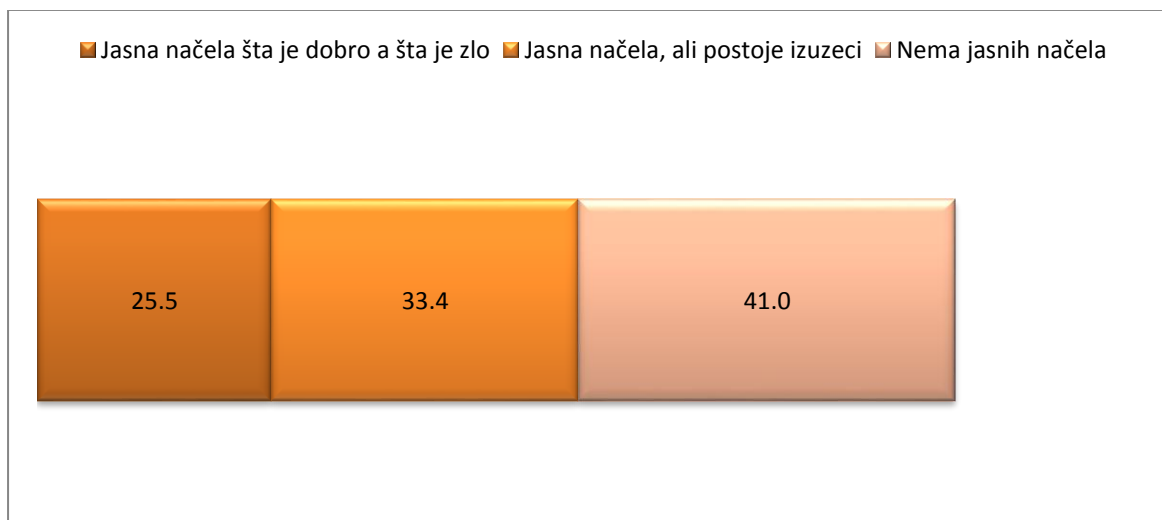
Drugi aspekt važnih dispozicija ličnosti koje smo uključili u istraživanje jeste tzv. moralni relativizam. Konceptualno, ovaj indikator proističe iz teorija o relativnoj i/ili apsolutnoj autonomiji morala. Koncept je posljedica procesa modernizacije i urbanizacije, te nastanka modernog masovnog društva, a koje je 'narušilo' tradicionalne i vjekovima apsolutizovane norme o tome šta je 'dobro' a šta je 'zlo'. Moralni relativizam preciznije mjeri uvjerenje o tome da li postoje ili ne postoje apsolutne i univerzalne norme o tome šta je 'dobro' a šta 'zlo'. Sociološka dimenzija ovog koncepta ogleda se upravo u činjenici da društveni uslovi u kojima se formiramo kao ličnosti u osnovi određuju da li smo u uvjerenju da se ipak jasno zna šta je 'dobro' a šta 'zlo', ili pak, društveni život djeluje u pravcu relativizacije moralnih normi, te je prema tome 'sve dozvoljeno'. Metodološki, stav prema moralnim načelima se ispituje pitanjem u kojem se ispitanici opredjeljuju za jednu od tri opcije:

A. Postoje potpuno jasna načela o tome šta je dobro, a šta je zlo. Ona uvijek važe za svakoga, bez obzira na okolnosti

- B. Postoje potpuno jasna načela o tome šta je dobro, a šta je zlo. Međutim, odstupanje od ovih načela ponekad se može opravdati posebnim okolnostima
- C. Ne mogu nikada postojati potpuno jasna načela (smjernice) o tome šta je dobro, a šta je zlo. Šta je dobro ili šta je zlo zavisi potpuno od okolnosti u datom vremenu

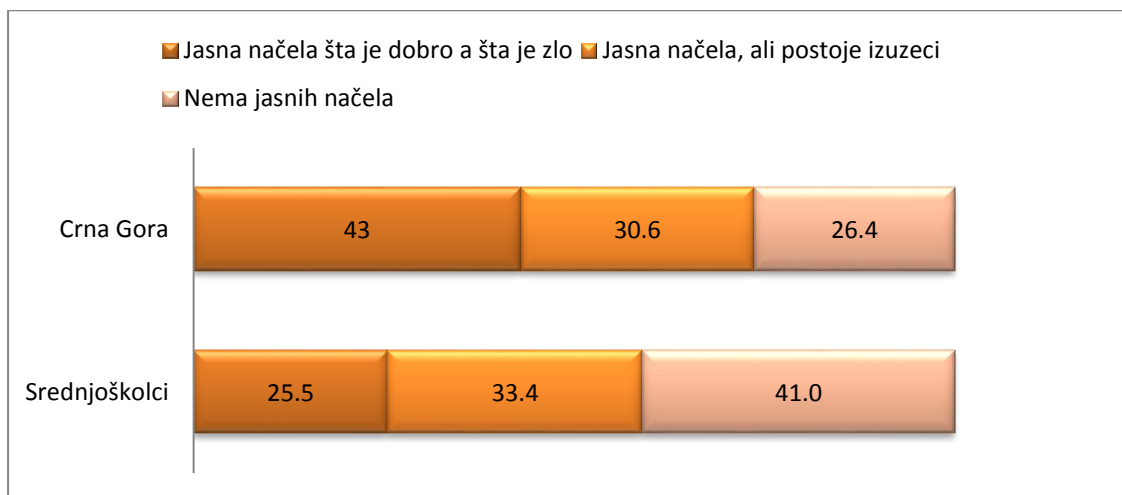
Rezultate mjerenja moralnog relativizma prilažemo u Grafikonu 8. Podaci ukazuju da preko 40% učenika srednjih škola u Crnoj Gori smatraju da nema jasnih načela o tome šta je dobro a šta je zlo, već da okolnosti nameću taj stav. Dakle, moralni relativizam je znatno zastupljeniji u odnosu na moralni apsolutizam, budući da na drugom polu mjerimo ¼ srednjoškolaca koji smatraju da postoje univerzalna i apsolutna načela koja važe za sve ljude o tome šta je dobro a šta je zlo.

Grafikon 8 Moralni relativizam srednjoškolaca %

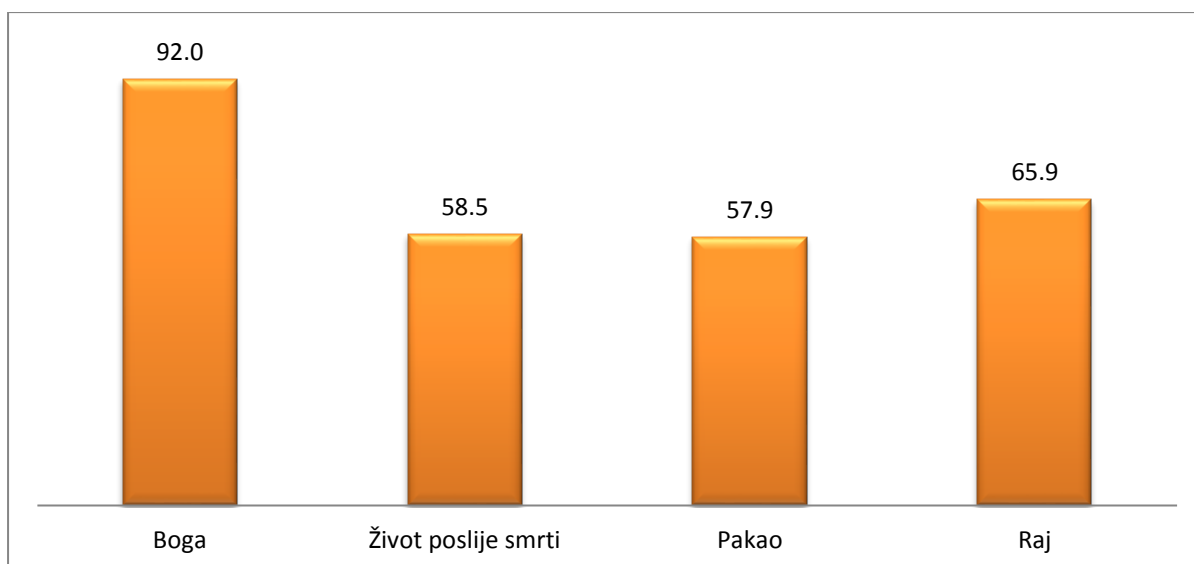
Mjerene vrijednosti postaju jasnije ukoliko uporedimo podatke za srednjoškolce sa referentnim podacima koje mjerimo na ukupnoj populaciji u Crnoj Gori (Grafikon 9). Ovi podaci ukazuju da srednjoškolci u značajno manjoj mjeri vjeruju u moralni univerzalizam, tačnije, oni su skloniji u značajno većoj mjeri da relativizuju moralne norme u odnosu na ukupnu populaciju. Posljedično, generacija koja nam dolazi će u mnogo većoj mjeri da se ponaša na način da isključuje uvjerenje o univerzalnosti morala. Što može imati ozbiljne posljedice na ukupan socijalni život u bliskoj budućnosti.

Grafikon 9 Moralni relativizam: poređenje srednjoškolaca i ukupne populacije %

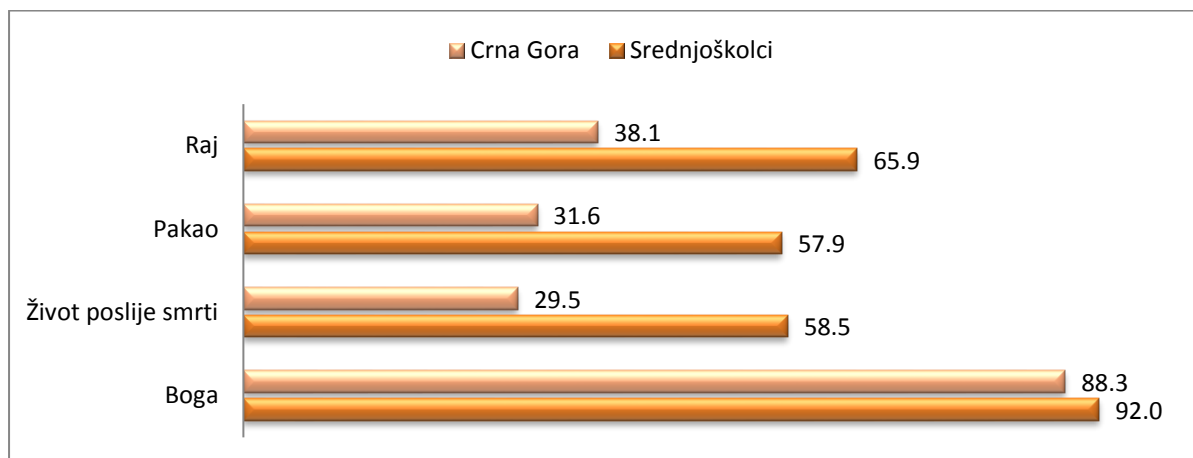
Sljedeći koncept koji smo mjerili istraživanjem je stepen religioznosti, tačnije, mjerili smo četiri tradicionalna indikatora religijskog vjerovanja (bog, život poslije smrti, pakao i raj). Podaci u Grafikonu 10 pokazuju stepen u kojem srednjoškcolci vjeruju u ključne aspekte tradicionalnog religijskog vjerovanja.

Grafikon 10 Religioznost srednjoškolaca – Vjeruje u:

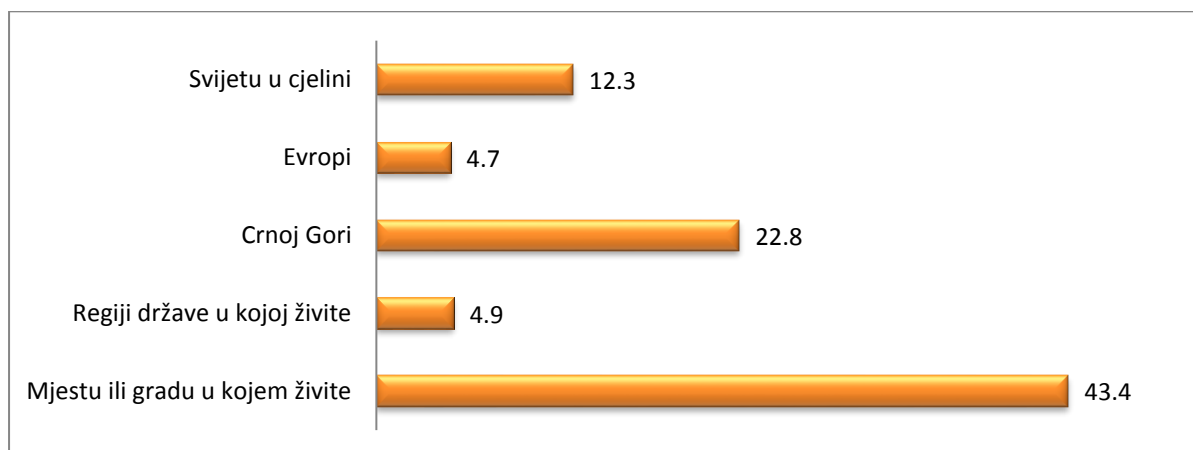
Podatak je, svakako, indikativniji, kada uporedimo mjerene vrijednosti religijskog vjerovanja za srednjoškcolce i ukupnu populaciju (Grafikon 11). **Podatak, jednom riječju, pokazuje da su srednjoškcolci značajno religiozniji od starijih generacija.**

Grafikon 11 Religioznost: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom %

Sljedeći aspekt koji je bio u fokusu istraživanja tiče se geografskog identiteta. Pitanje koje smo koristili je jednostavno, i odnosi se na identifikaciju sa osređenom geografskom odrednicom, od lokalne sredine do svijeta u cjelini. Pitanje se redovno koristi u međunarodnim istraživanjima usled tzv efekta globalizacije, tačnije, tendencije da se krajem XX veka značajno povećao broj ljudi koji se udaljava od lokalne sredine i identifikuje sa širim geografskim odrednicama (Evropom i svijetom). U Crnoj Gori, bi ovo hipotetični trebalo biti naglašenije usled intenzivnog procesa EU integracija koji karakteriše postranzionu Crnu Goru, a ovo naročito nakon sticanja nezavisnosti 2006. godine. Podaci (Grafikon 12) ukazuju da se srednjoškcolci u najvećoj meri identifikuju sa lokalnom sredinom, a zatim sa državom Crnom Gorom. Region nije izražen predmet identifikacije, a interesantno je da je veći stepen identifikacije sa svetom kao celinom, nego sa Evropom.

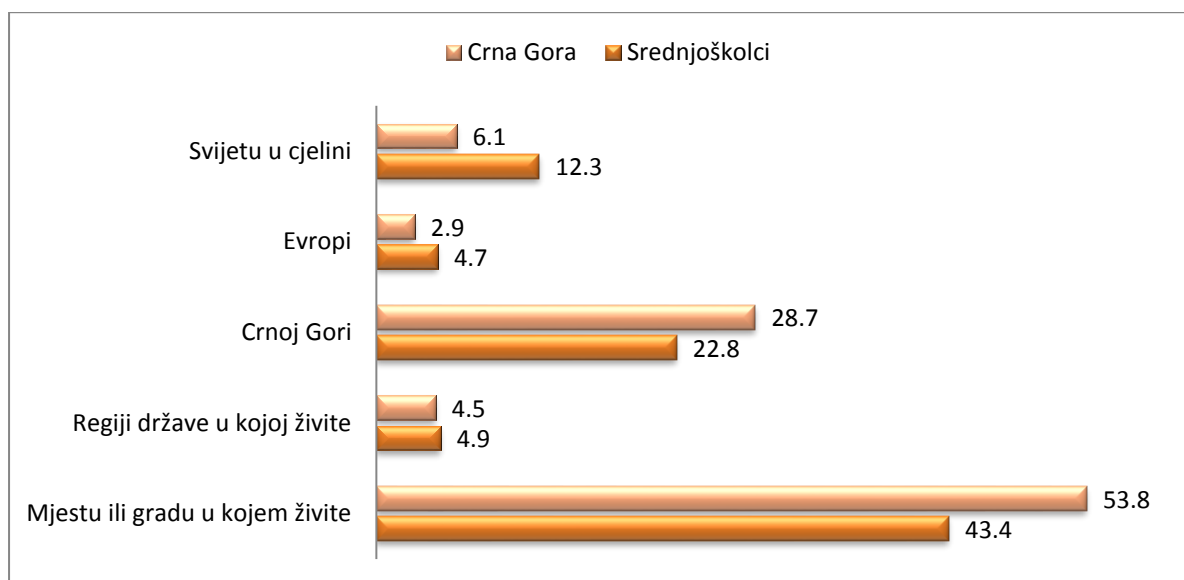
Grafikon 12 Geografski identitet srednjoškolaca: Kojoj odrednici od navedenih prvenstveno pripadate %

Kada se uporedi distribucija za srednjoškcolce u odnosu na ukupnu populaciju, mogu se vidjeti određene razlike (Grafikon 13). Ove razlike, međutim, ipak ukazuju da su izvorni identiteti hijerarhijski gotovo identično distribuirani, riječ je samo o razlikama u proporcijama. Tačnije, i kod

srednjoškolaca i na nivou ukupne populacije, lokalna identifikacija je najintenzivnija, ali je na nivou ukupne populacije ovo izraženije, što je svakako intuitivan nalaz imajući u vidu da lokalna identifikacija korelira sa životnim ciklusom. Isto važi i sa drugom identifikacijom po redu, a to je država Crna Gora. Razlika postoji kada je riječ o identifikaciji sa svijetom u cjelini. Ovaj vid geografske identifikacije je izraženiji kod srednjoškolaca, što je, opet, intuitivno, imajući u vidu da mehanizmi globalizacije imaju jači efekat na mlađe s obzirom da su upravo mlađi u svakom društvu izloženi mehanizmima globalizacije.

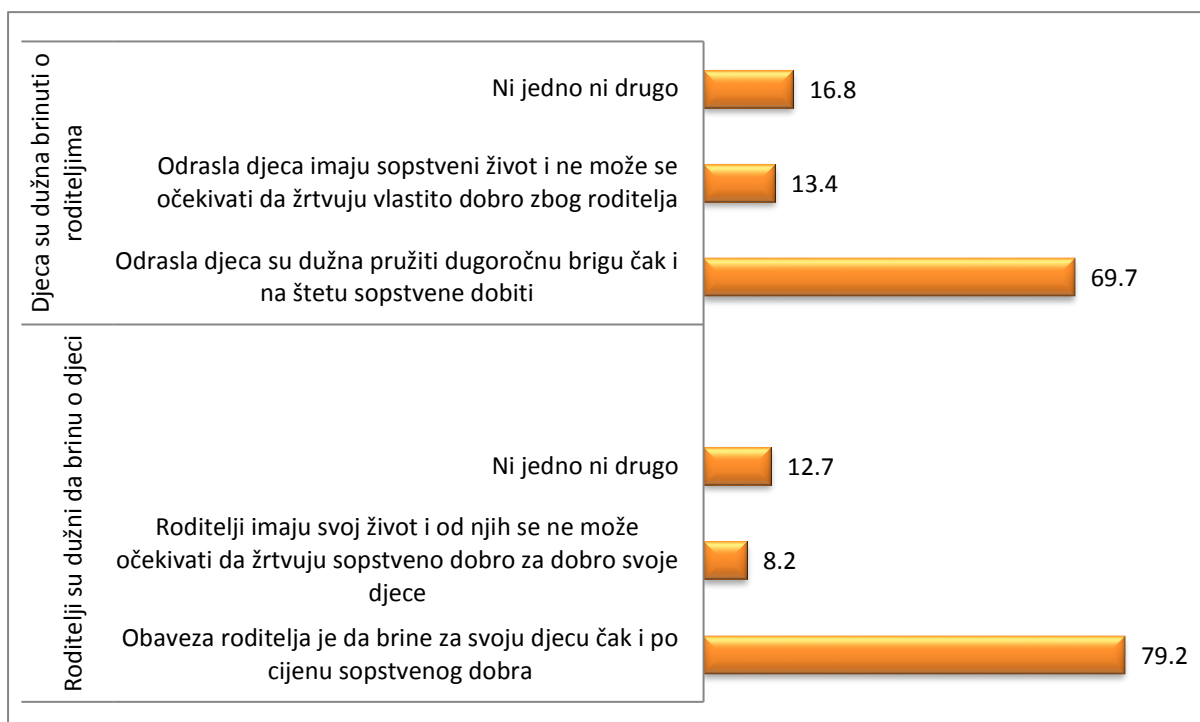
Grafikon 13 Geografski identitet: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom %

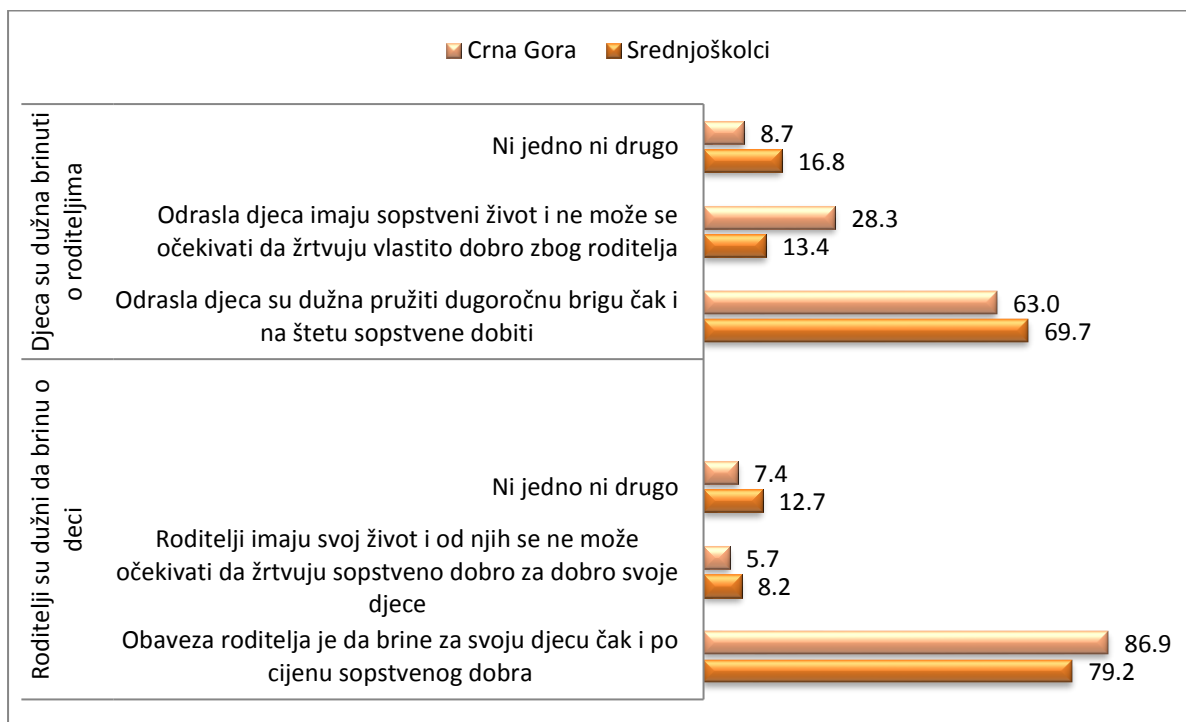
Porodično okruženje i socijalizacija

Istraživanjem smo uključili i set pitanja koja su direktno povezana sa nekim aspektima socijalizacije. Ova pitanja su od posebnog značaja, imajući u vidu da socijalizirajuće varijable imaju poseban uticaj na pojedinca upravo u fazama tzv. formativnog perioda, tj. perioda kada se formira ličnost, te kada se formiraju ključni stavovi i pogled na svijet. Prvo pitanje je ispitivalo stepen patrijarhalnog obrasca koji se ogledan na relaciji roditelji-djeca. Pitanje ispituje stavove o tome da li se roditelji trebaju brinuti o svojoj djeci, čak i na vlastitu štetu, i obrnuto, da li se odrasla djeca trebaju brinuti o starim roditeljima, čak i na svoju štetu. Rezultati mjerenja su prikazani u Grafikonu 14, i oni ukazuju da je patrijarhalni obrazac 'brige' roditelja za djecu i obrnuto, veoma izražen. Kada se po ovom pitanju uporede stavovi srednjoškolaca sa cjelokupnom populacijom (grafikon 15), može se vidjeti da postoji lanac individualne odgovornosti, u smislu da se djeca u većoj mjeri smatraju odgovornim za svoje roditelje, dok roditelji u većoj mjeri smatraju da su odgovorni za djecu. U svakom slučaju, ključni nalaz je da na relaciji roditelji-djeca, kod srednjoškolaca mjerimo snažan tradicionalizam.

Grafikon 14 Roditelji se moraju brinuti o djeci i djeca se moraju brinuti o roditeljima %

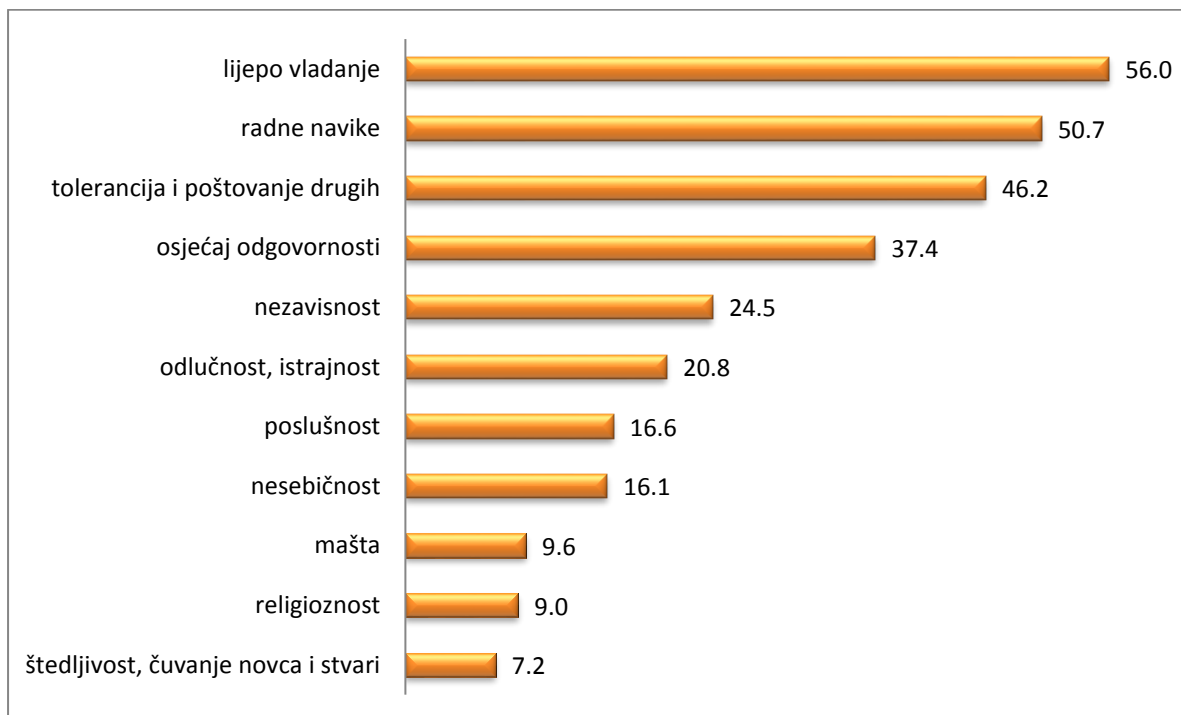

Grafikon 15 Roditelji se moraju brinuti o djeci i djeca se moraju brinuti o roditeljima: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom %

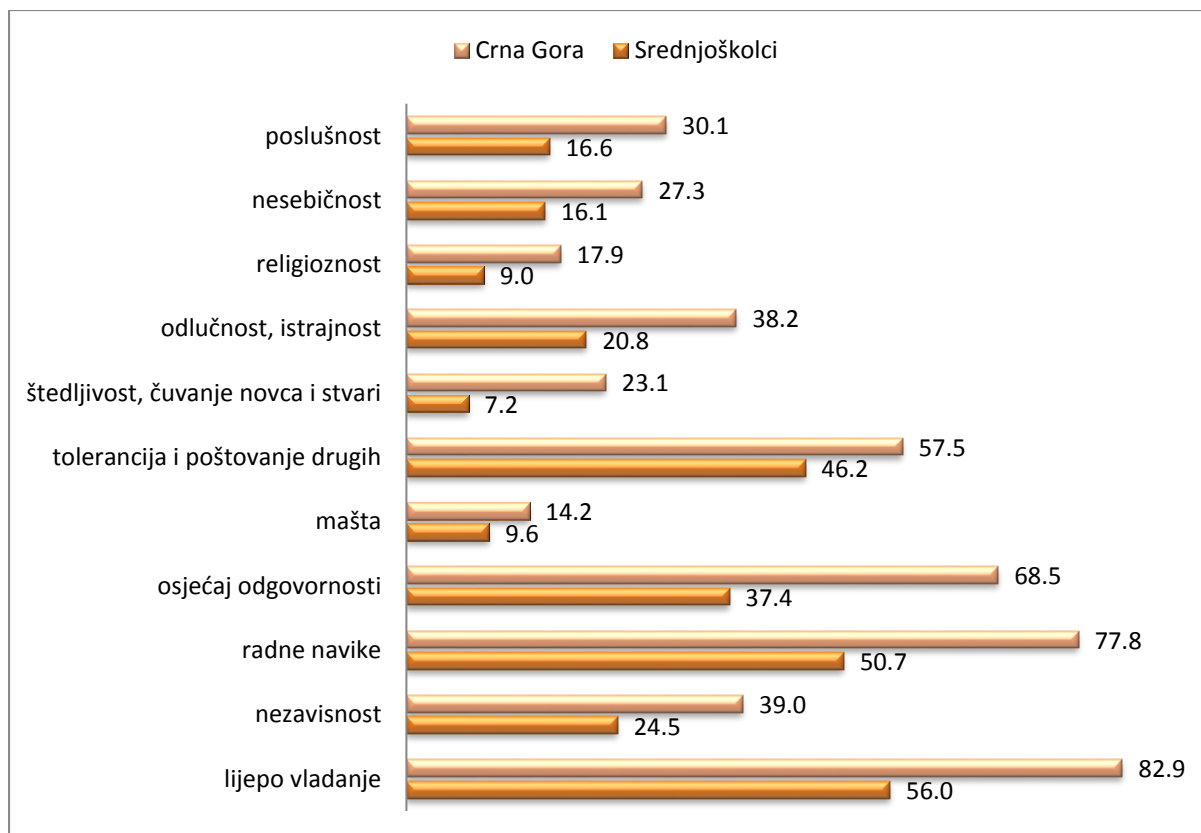
Drugo pitanje, kada je riječ o socijalizaciji, tiče se liste pozitivnih osobina koje djeca treba da nauče. Spisak osobina preuzet je iz Evropskog istraživanja vrijednosti. Metodološki, od ispitanika je traženo da izaberu tri od navedenih osobina koje su po njihovom mišljenju ključna, a koja djeca treba da nauče kod kuće. Rezultati istraživanja na srednjoškolcima prikazani su u Grafikonu 16. **Podaci ukazuju da su dvije ključne osobine na kojima srednjoškolci insistiraju: lijepo vladanje i radne navike**, što zapravo ukazuje da se u kućnoj socijalizaciji najviše insistira na disciplini, a ovo su indikacije autoritarnog vaspitanja. **Iza ovih osobina slijede tolerancija i odgovornost**, a ovo su indikacije univerzalnih obrazaca ličnog razvoja u interpersonalnim, profesionalnim i uopšte socijalnim odnosima. **Negativan nalaz je taj da su tri osobine ključne za progresivan individualan razvoj prisutne u manjoj mjeri, a to su: nezavisnost, odlučnost i mašta**. Drugim riječima, srednjoškolci u najvećoj mjeri ističu da se kućnim vaspitanjem oblikuju osobine koje su vezane za disciplinu, u manjoj mjeri osobine koje se tiču interpersonalne i socijalne komunikacije, a u najmanjoj mjeri osobine koje se tiču kreativnosti i ličnog razvoja. Kada uporedimo dobijene vrijednosti srednjoškolaca sa referentnim za čitavu populaciju, podaci ukazuju na identičnu hijerarhiju, s tim što srednjoškolci manje vrednuju svaku od navedenih osobina, u odnosu na starije.

Grafikon 16 Osobine koje djeca treba da nauče kod kuće %

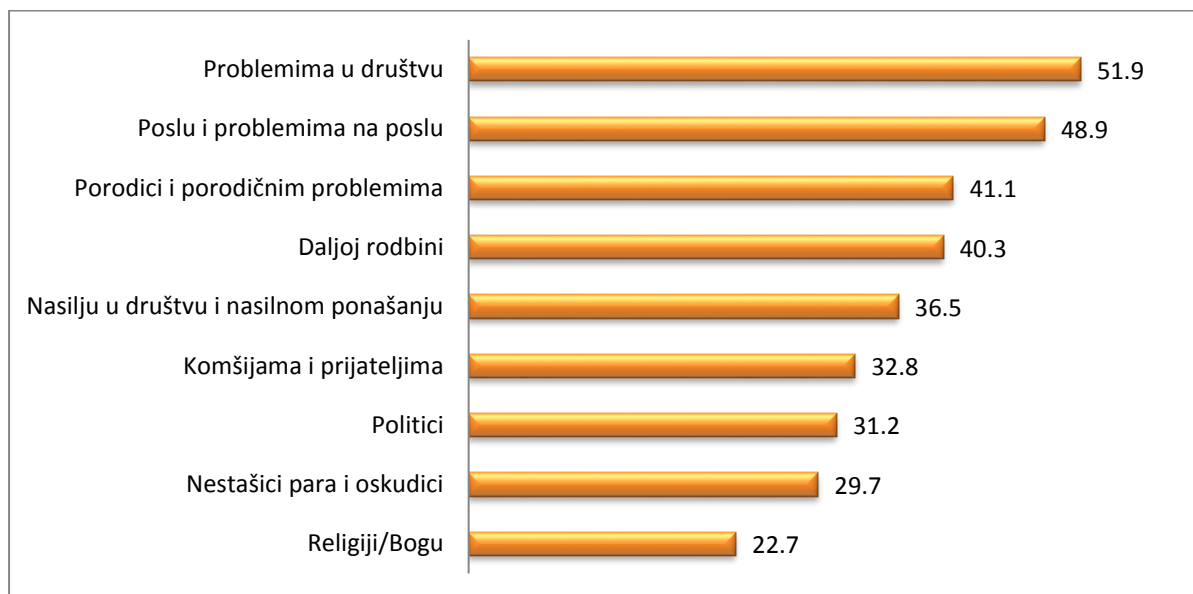

Grafikon 17 Osobine koje djeca treba da nauče kod kuće: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom %

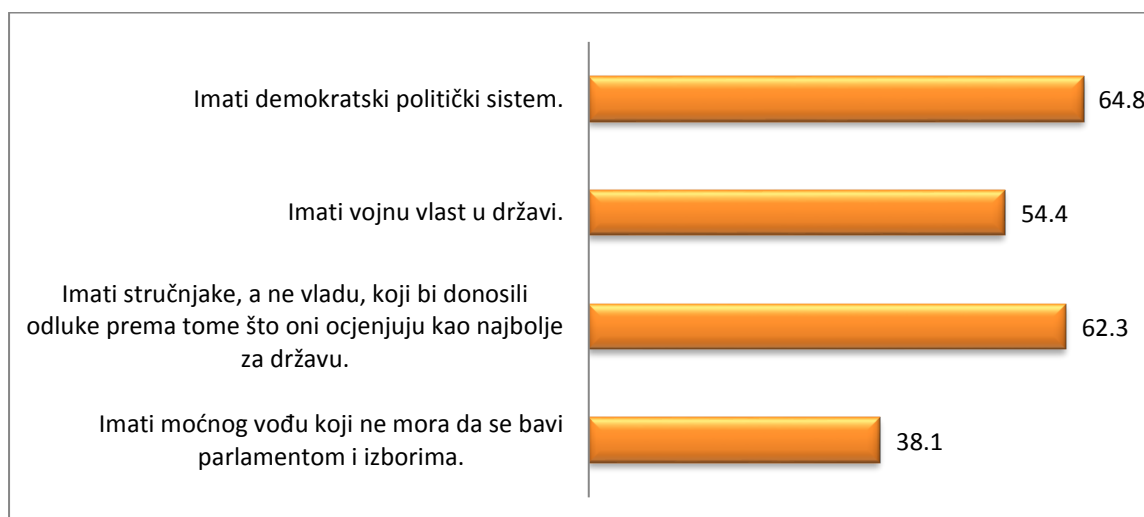
Sljedeći aspekt koji smo uključili u istraživanje tiče se komunikacije u porodici. Teme i način komunikacije u porodici veoma su važni za socijalizaciju djece. Ove teme, a naročito terminologija i interpretacija tema, vremenom postaju sastavni dio diskursa i same djece, a diskurs je jedan od ključnih konstrukcionističkih mehanizama percepcije stvarnosti. U Grafikonu 18 prilažemo hijerarhiju učestalosti tema u porodicama srednjoškolaca. Rezultati istraživanja ukazuju da se u porodicama najčešće razgovara o problemima u društvu, poslu i poslovnim problemima, te o porodici i porodičnim problemima. Dakle, tri najučestalije teme su vezane za 'probleme'. Drugim riječima, dominantan diskurs u porodičnim domovima srednjoškolaca je negativan i obojen sadržajima koji upućuju na nevolje koje postoje u životima njihovih roditelja. Ovaj podatak je indikativan i on ukazuje da se negativna atmosfera koja se ogleda u percepciji svijeta kroz 'probleme' nužno prenosi i na djecu u procesu socijalizacije. Ovo ne znači da treba roditelje kriviti zato što govore o problemima, imajući u vidu krizu koja gotovo bez prestanka traje decenijama. Dakle, ne radi se o pozivanju na odgovornost, već se radi o činjenici koja oblikuje negativnu socijalizaciju djece.

Grafikon 18 Najčešće teme o kojima se razgovara u roditeljskoj porodici %

U okviru socijalizacijskih varijabli, u istraživanju smo iskoristili i jedno pitanje koje se tiče političke socijalizacije, a to je pitanje koje mjeri preferenciju ispitanika u odnosu na tip političkog sistema. Pitanje je komparabilno sa WWS i smatra se indikacijom političke socijalizacije u odnosu na (ne)demokratske tendencije. Četiri su tipa političkog sistema u odnosu na koja su srednjoškolci iznosili svoj stav, a rezultate mjerenja prilažemo u Grafikonu 19.

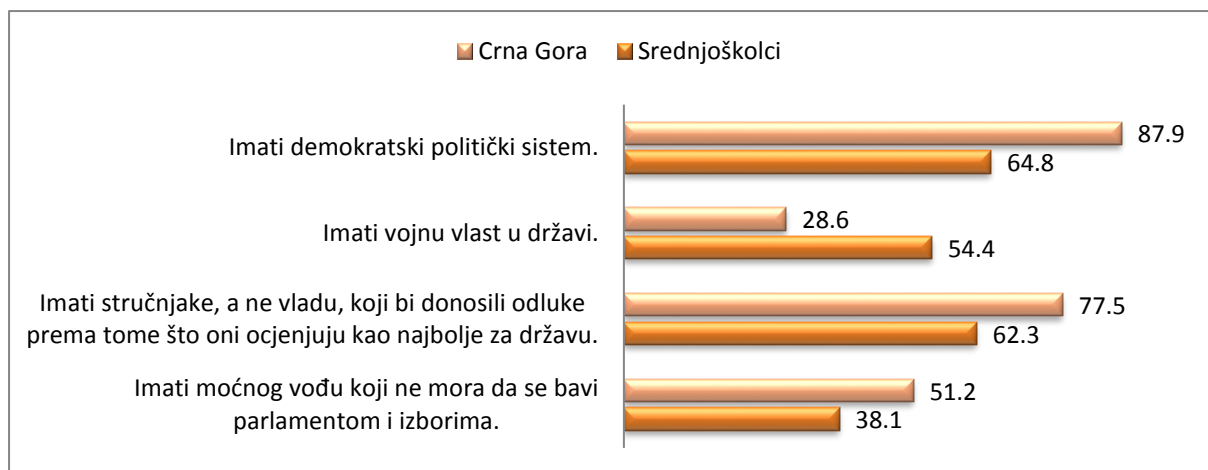
Grafikon 19 Politička socijalizacija: preferencija različitih tipova političkog sistema: SUM % - veoma dobar i dobar sistem

Rezultati ukazuju da srednjoškolci u najvećoj mjeri preferiraju demokratski politički sistem, što govori da ukupna politička socijalizacija na njih djeluje u skladu sa trendovima i standardima savremenog društva. Međutim, mora se reći da je vrednovanje i ostalih oblika političkog sistema

relativno visoko. Ekspertski sistem se vrednuje gotovo identično kao i demokratski, a zabrinjava podatak da preko 54% srednjoškolaca smatra da bi militaristički sistem bio dobar i veoma dobar. Dodatno, preko 38% srednjoškolaca smatra da bi autoritaran sistem bio dobar. Ovo su **podaci koji ukazuju na visok stepen autoritarne političke socijalizacije.**

Grafikon 20 Preferencija različitih tipova političkog sistema: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom u Crnoj Gori %

Ukoliko se uporede stavovi srednjoškolaca sa referentnim mjerenjem stavova čitave populacije, najprije primjećujemo da je preferencija demokratije kod srednjoškolaca značajno manje izražena u odnosu na ukupnu populaciju, a isto važi i za ekspertski, te za autoritaran politički sistem. Sa druge strane, militaristički model se u značajno većoj mjeri preferira od strane srednjoškolaca, nego od strane ukupne populacije.

Predrasude, socijalno distanciranje i socijalna tolerancija srednjoškolaca

Posljednja decenija u globalnom svijetu je obilježena negativnim trendovima kada je riječ o socijalnoj, posebno rasnoj i etničkoj toleranciji. Ovo je naročito slučaj kada je riječ o zemljama zapadnog kulturnog kruga, a netolerancija je, na osnovu komparativnih istraživanja, posebno u porastu kada je riječ o Evropi, a najviše, zemljama Evropske unije. Porast desničarskih pokreta i netolerantnih stavova kod mladih rezultirao je rastom popularnosti partija desnice u čitavoj Evropi, a ovo je praćeno populističkim ideologijama i naglašenim autoritarnim tendencijama. Ističe se da su ključni faktori koji su doveli do ovog procesa ekonomska kriza, ali i deficiti demokratskih institucija da se suprotstave ovakvim procesima. No, netolerancija jeste i sastavni dio tradicije i autentičnog bića svakog društva i kao takva se prenosi nizom stavova i diskurzivnih praksi u porodičnom i lokalnom okruženju. Predrasude, netolerancija i socijalno distanciranje često su uzrok agresivnog i nasilnog ponašanja. Ovo su bili razlozi usljed kojeg smo u istraživanje uključili ispitivanje socijalnih predrasuda

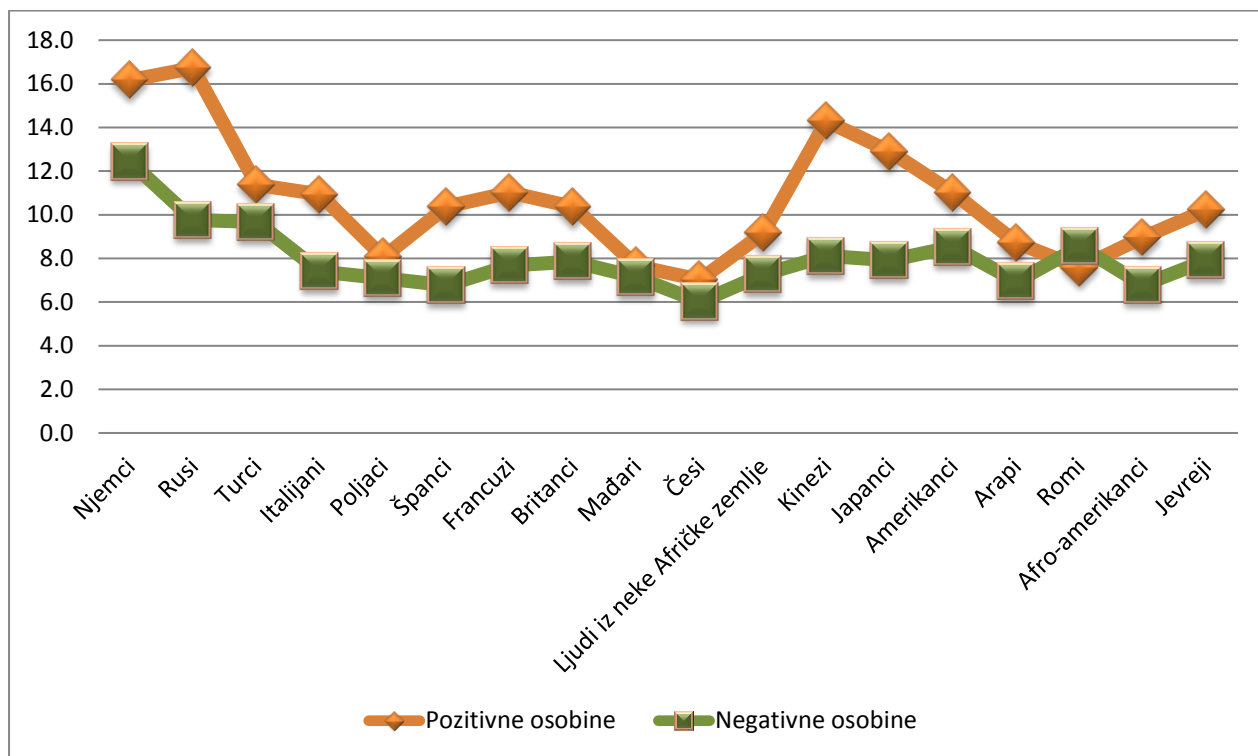
i stereotipa, te socijalne (ne)tolerancije. Prvo pitanje u ovom segmentu odnosilo se na mjerenje etničkih i rasnih predrasuda. U istraživanju smo koristili formu matrice u kojoj su ispitanici ocjenjivali u kojoj mjeri pripadnici različitih nacionalnih, vjerskih i rasnih grupa posjeduju određene lične karakteristike. Rezultati ukupnog mjerenja su predstavljeni u Tabeli 1. Srednjoškolci smatraju da su najmudriji Rusi, Njemci, Japanci i Kinezi. Isti narodi se ocjenjuju i kao pametni. Najlukaviji su Njemci, a najiskreniji Rusi. Takođe, kao najhrabriji se ocjenjuju Rusi. Kao nepošteni se u najvećoj mjeri ocjenjuju Romi i Turci. Njemci su, opet, najvrijedniji u odnosu na ostale, dok su, opet, najopušteniji po ocjeni srednjoškolaca Rusi. Opet, Njemci se ocjenjuju kao najhladniji u odnosu na ostale. Iako nisu relativne razlike velike, Italijani se ocjenjuju kao nesposobni u nešto većoj mjeri u odnosu na ostale. Kao nesigurni se u najvećoj mjeri ocjenjuju Romi, a pripadnici ove grupe se uz Amerikance ocjenjuju i kao lijeni u većoj mjeri nego predstavnici drugih naroda. Ocjena je da su najštedljiviji Njemci i Rusi, dok se kao najduhovitiji ocjenjuju Rusi, Italijani i Španci. Konačno, kao štedljivi i poslušni se u najvećoj mjeri ocjenjuju Njemci. U grafikonu 21 dat je sumativni prikaz odnosa pozitivnih i negativnih osobina za sve grupe. Prvo, i ovo je afirmativan nalaz, uglavnom se pripadnici svih grupa u većoj mjeri ocjenjuju kroz pozitivne, nego kroz negativne osobine. Jedini izuzetak u ovom pogledu su Romi, kod kojih su nešto prisutnije negativne u odnosu na pozitivne osobine. Drugim riječima, nema sumnje da srednjoškolci imaju negativne predrasude kada je riječ o Romima. Kada je o ostalim narodima riječ, na osnovu diskrepance između pozitivnih i negativnih osobina, možemo vidjeti da se najpozitivnije stereotipno doživljavaju Rusi, a onda slijede Kinezi, te Japanci, i na kraju Njemci. Nalaz je interesantan posebno usljed visokih ocjena pozitivnih i niskih ocjena negativnih osobina kada je riječ o Kinezima.

No, kada je riječ o odnosu između stereotipa i socijalnog distanciranja, u Upitniku smo postavili pitanje koje se tiče mogućnosti da srednjoškolci koje smo anketirali prihvate vršnjake iz drugih zemalja. Tačnije, pitali smo ih 'da li bi' ili 'ne bi prihvatili u svom domaćinstvu kao goste vršnjake iz drugih zemalja'. Rezultati njihovog stava su predstavljeni u Grafikonu 22. Najprije, važno je da su pripadnici svih navedenih naroda prihvatljivi kao gosti, u velikoj mjeri. Sa druge strane, podaci su zanimljivi, zato što ne koreliraju u potpunosti za pozitivnim stereotipima. Naime, kao dragi gosti u domaćinstvima srednjoškolaca se najradije vide Španci, Francuzi, Amerikanci, Rusi, Italijani i Britanci. Kinezi i Japanci koji su dobro ocjenjeni prema osobinama su u manjoj mjeri poželjni u odnosu na prvonavedene, a ovo posebno važi za Njemce koji nisu u vrhu hijerarhije. Očigledno je, prema tome, da stereotipi o kvalitetima pripadnika određenih naroda ne koreliraju sa preferencijama koje proističu iz socijalne interakcije. Za ovo drugo, kulturološka sličnost je ključna.

Tabela 1 Rasni i etnički stereotipi srednjoškolaca: Osobine koju predstavnici naroda posjeduju u većoj mjeri nego drugi narodi %

	Mudri	Pametni	Lukavi	Iskreni	Hrabri	Nepošteni	Vrijedni	Opušteni	Hladni	Nesposobni	Nesigurni	Lijeni	Svadjivi	Duhoviti	Štedljivi	Poslušni
Njemci	20.8	18.4	20	10.1	13.7	8.8	27.4	9.6	20.4	5.1	5.7	6.1	12.1	6.4	19.3	14.4
Rusi	21.3	19.8	14.0	14.0	25.0	8.5	16.9	15.9	14.5	6.2	5.6	6.4	12.1	14.8	10.2	10.5
Turci	16.1	13.2	16.2	11.1	15.1	10.1	11.9	10.7	7.9	8.0	7.0	7.5	10.6	8.6	9.2	10.6
Italijani	12.3	11.3	12.0	10.6	7.9	7.5	11.0	12.0	6.7	6.1	5.6	6.2	7.2	12.5	8.2	7.2
Poljaci	8.9	8.6	8.4	9.3	9.4	7.4	7.0	7.3	8.2	6.7	5.8	7.1	6.4	7.2	6.4	7.6
Španci	12.1	11.4	10.4	8.9	9.8	6.6	9.7	12.5	6.6	6.8	5.4	5.3	7.0	11.3	6.3	6.7
Francuzi	15.6	12.4	10.9	9.6	9.0	8.0	12.2	10.3	8.9	7.1	6.2	6.2	7.2	8.1	7.3	7.4
Britanci	14.4	12.3	12.3	9.5	10.1	8.4	10.0	7.4	9.4	6.6	4.2	6.5	6.8	9.5	8.4	8.1
Mađari	8.2	8.1	10.3	7.0	8.9	8.7	7.2	8	8.6	6.2	4.2	5.6	6.7	6.5	7.5	6.5
Česi	7.5	6.2	7.9	8.2	7.9	6.0	7.8	8.6	5.2	6.0	4.3	6.4	6.1	5.7	6	6.3
Ljudi iz neke Afričke zemlje	10.7	8.0	9.0	10.9	12.7	6.0	12.5	9.2	5.6	6.3	7.5	5.7	6.7	7.2	8.9	9.9
Kinezi	20.1	21.7	10.4	10.7	11.3	5.6	20.5	8.9	9.0	6.2	5.9	5.8	6.7	9.1	11.5	12.0
Japanci	19.5	18.7	11.1	10.5	12.0	7.1	17.7	8.4	8.5	5.2	4.9	5.6	7.5	7.0	10.0	11.5
Amerikanci	15.6	13.7	14.0	8.7	10.0	9.1	10.4	11.0	9.3	6.6	5.9	8.3	9.6	8.4	7.6	6.5
Arapi	12.3	10	10.0	8.5	11.1	7.0	9.1	8.9	6.7	6.1	5.4	5.9	7.1	5.6	6.8	7.7
Romi	7.3	6.2	10.3	7.6	9.0	10.5	7.9	9.8	6.5	7.1	8.0	8.5	10.8	7.8	6.8	8.4
Afro-amerikanci	11.2	10.0	7.3	9.4	11.2	7.0	10.9	7.9	5.6	6.8	5.6	6.2	6.5	7.8	7.1	9.1
Jevreji	16.2	12.5	11.7	9.3	8.5	8.8	11.4	7.2	7.8	5.8	6.4	5.6	6.8	7.1	10.1	8.3

Grafikon 21 Odnos pozitivnih i negativnih osobina kod svih naroda %

Grafikon 22 Pridonio bi vršnjake iz drugih zemalja %

No, generalno, ispitali smo u istraživanju koliko je poželjno da vršnjaci iz neke zemlje na određeni period idu u posjetu svojim vršnjacima iz druge zemlje. Ovo pitanje mjeri interkulturnu otvorenost srednjoškolaca. Podaci su prikazani u Grafikonu 23. Podaci nedvosmisleno ukazuju da su

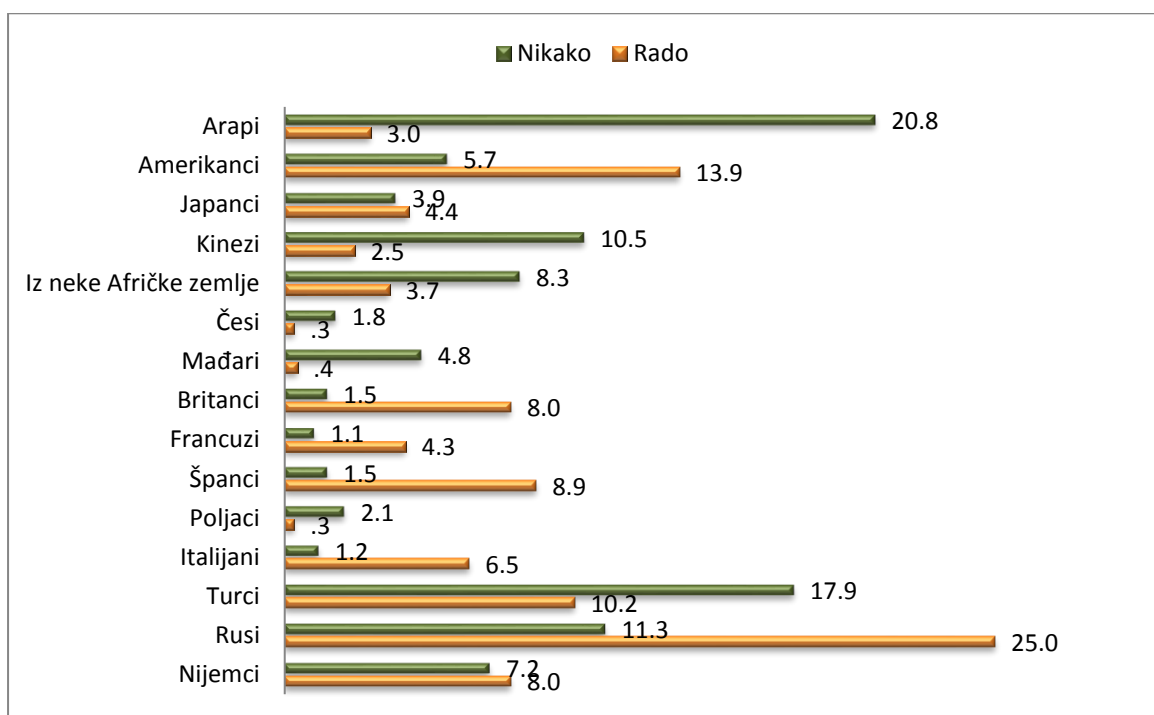
srednjoškolci u Crnoj Gori veoma otvoreni za ovakve prakse i to je signal da je otvorenost prema drugim narodima i kulturama u srednjoškolskoj populaciji karakteristika koja se može ocijeniti kao krajnje pozitivno.

Grafikon 23 Stavovi o praksi da se mladi iz različitih zemalja druže i posjećuju %

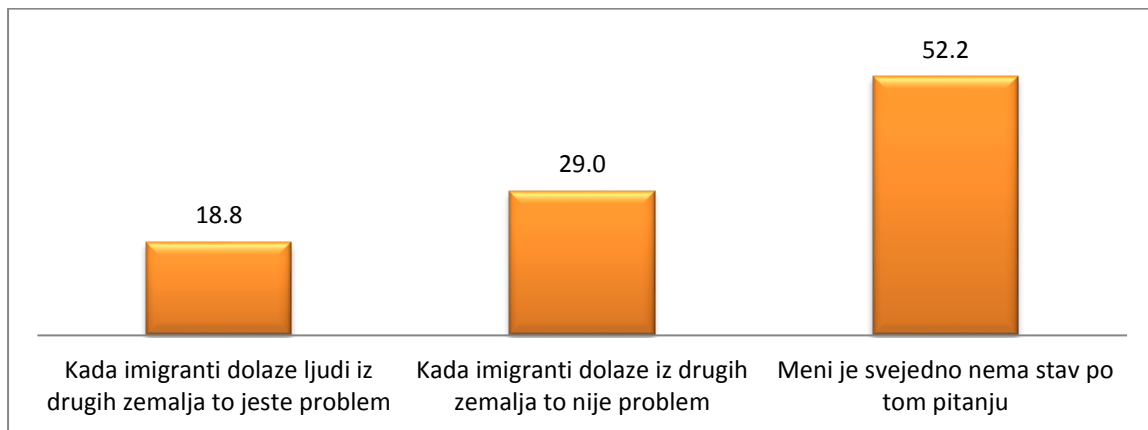
Dalje, ključni indikator, svakako, po pitanju mogućeg gosta/vršnjaka iz drugih zemalja bilo je koga bi naši srednjoškolci najradije ugostili, a koga nikako ne bi ugostili. Podaci su prikazani u Grafikonu 24. Podaci ukazuju da su najradije viđeni gosti/vršnjaci Rusi, a najmanje rado bi srednjoškolci ugostili Arape i Turke. Ovaj aspekt socijanog distanciranja vjerovatno proističe iz porodične etno-političke socijalizacije.

Grafikon 24 Koga bi rado, a koga nikako ugostili %

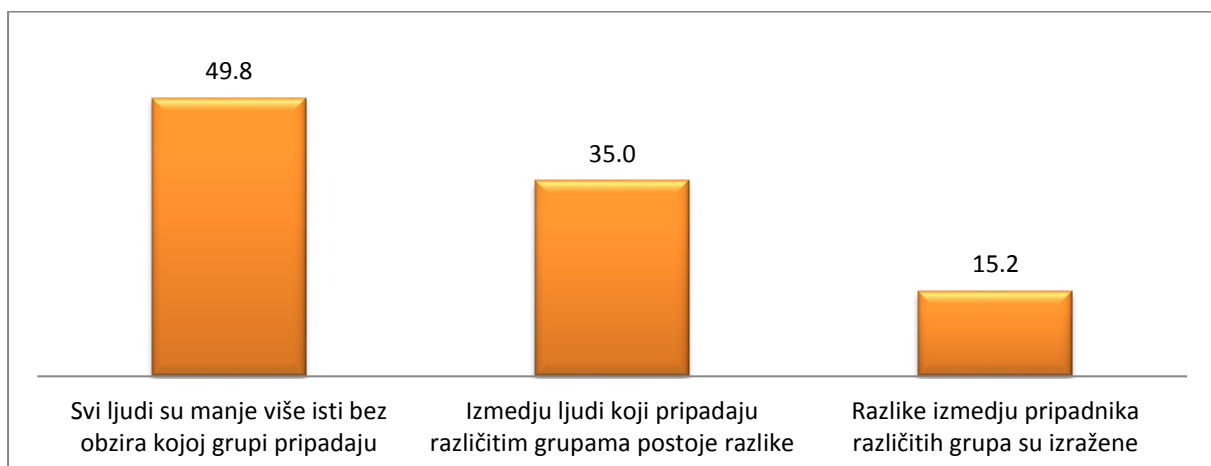
Socijalno distanciranje dalje smo merili nizom varijabli koje su osetljive u komparativnim istraživanjima. Prva od njih, danas posebno osetljiva u Zapadnoj Evropi. Jeste stav prema imigrantima. U istraživanju mi smo pitali srednjoškolce da li su imigranti problem za zemlju u koju dolaze (Grafikon 25). Podaci ukazuju da srednjoškolci uglavnom nemaju stav po ovom pitanju, a kada je reč o samom odnosu između pozitivnog i negativnog stava, značajno veći broj ispitanika smatra da imigranti nisu problem za zemlju u koju dolaze.

Grafikon 25 Da li je problem kada imigranti iz drugih zemalja dolaze %

Mjereći socijalno distanciranje, generalno, kada je riječ o ljudima koji pripadaju različitim grupama, pitali smo srednjoškolce šta misle o tim razlikama. Rezultati su prikazani u Grafikonu 26. Inicijalno, podaci ukazuju da svaki drugi srednjoškolac ima izraženo tolerantan stav. Sa druge strane, da razlike postoje tvrdi više od 1/3 ispitanika, dok 15% srednjoškolaca insistira da su ove razlike veoma izražene.

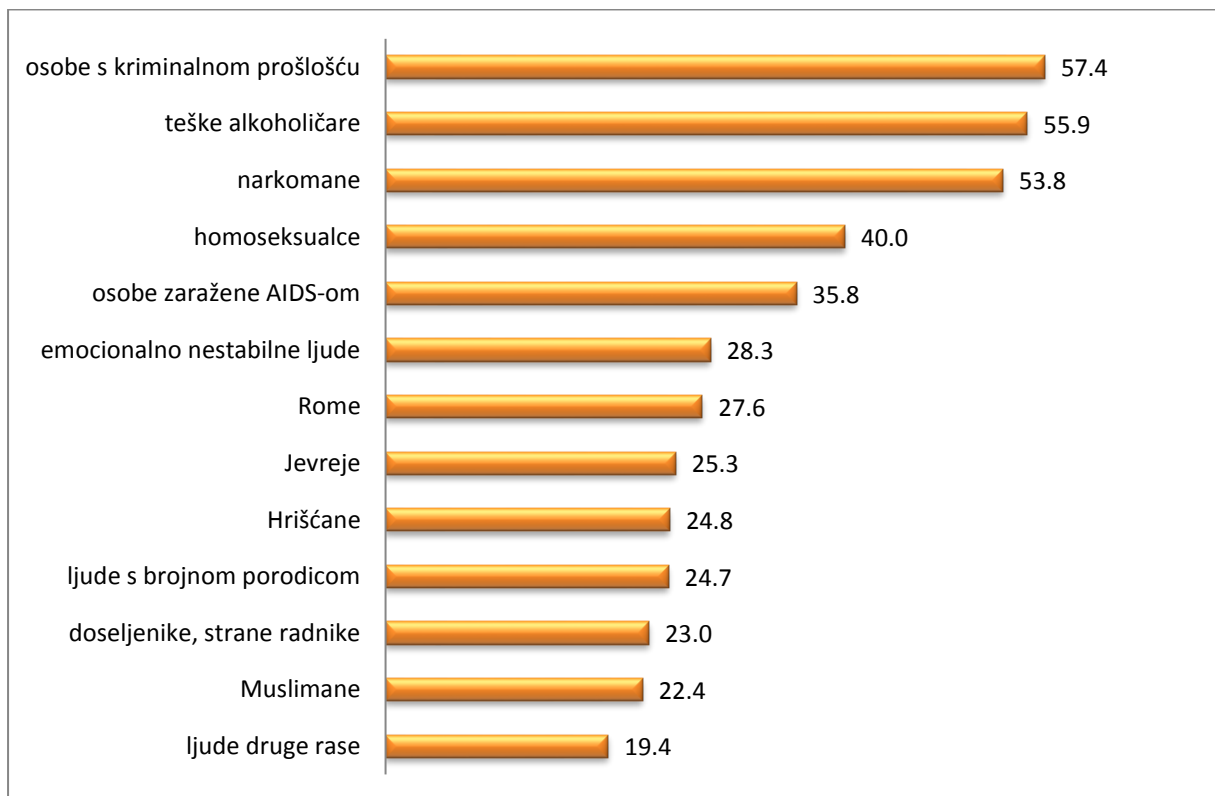
Grafikon 26 Neki smatraju da su svi ljudi na ovom svijetu isti, a neki smatraju da između pripadnika različitih grupa postoje razlike. Kakav je Vaš stav o tome? %

No, ključno pitanje koje smo koristili kao mjeru socijalnog distanciranja jeste jedan od ajtema koji se tradicionalno koristi za mjerenje socijalne distance iz Bogardusove skale, a pitanje je da li ispitanici 'NE BI VOLJELI da imaju za komšije pripadnike određenih grupa'. Rezultate socijalnog distanciranja prilažemo u Grafikonu 27. Rezultati ukazuju da srednjoškolci u najvećoj mjeri iskazuju distancu u odnosu na grupe koje karakterišu određeni oblici ponašanja (tzv. bihejvioralna distanca). Najnepoželjnije komšije su osobe sa kriminalnom prošlošću, alkoholičari i narkomani. Slijede homoseksualci i osobe zaražene AIDS-om, te u manjoj mjeri emocionalno nestabilni ljudi. Ključno je, ponavljamo, da su u prvoj polovini hijerarhije grupe koje karakterišu određeni obrasci ponašanja. U drugoj grupi, konsekvntno, su grupe koje imaju određena etnička, vjerska i rasna obilježja. Najveća distanca u ovoj potonjoj grupi se izgrađuje prema Romima, a slijede Jevreji, Hrišćani, ljudi s brojnom porodicom, Muslimani, te ljudi druge rase.

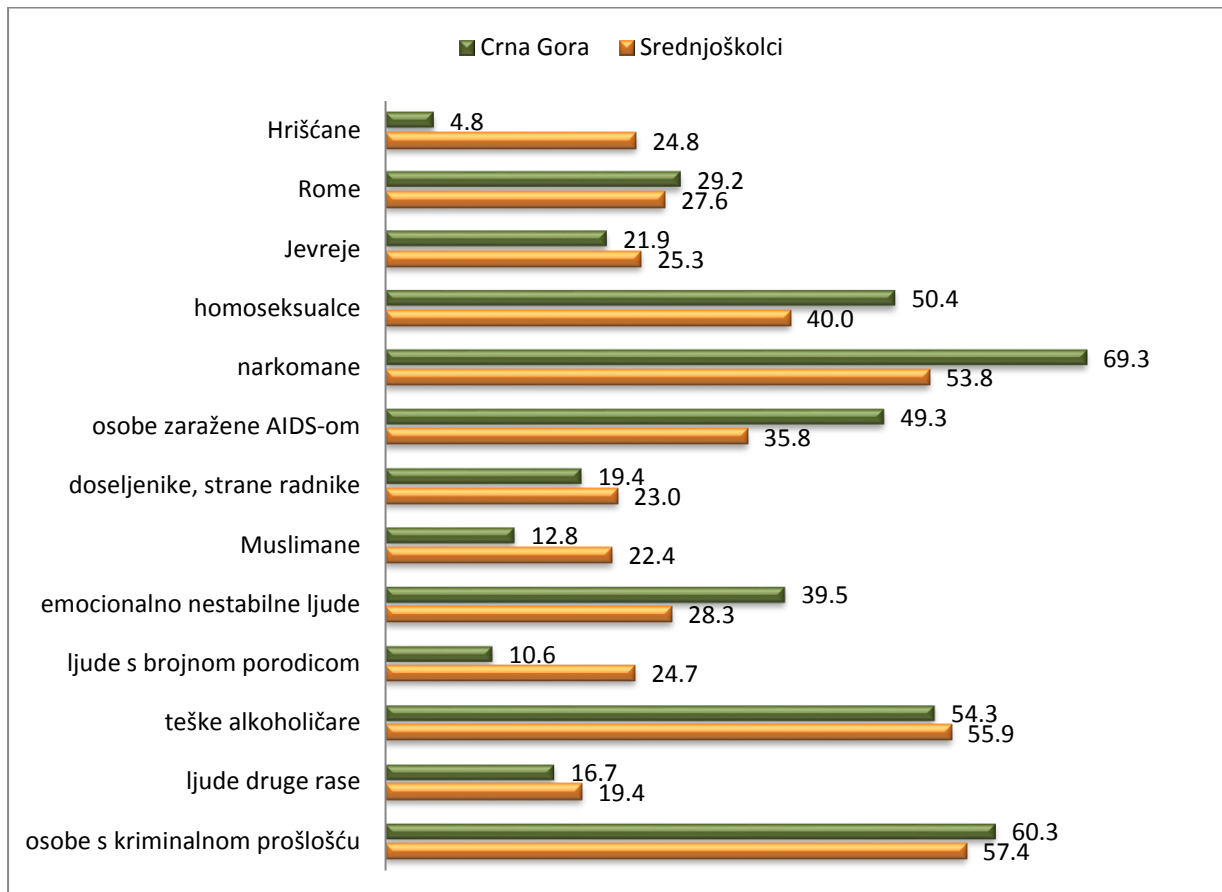
Grafikon 27 NE BI voljeli da imaju za komšije %

Podaci o socijalnom distanciranju imaju posebnu vrijednost kada se uporede srednjoškolci sa ukupnom populacijom u Crnoj Gori (Grafikon 28). Ključni nalaz na osnovu ovog poređenja jeste da su srednjoškolci značajno netolerantniji prema hrišćanima u odnosu na ukupnu populaciju. Podatak je indikativan i zahtijevao bi posebnu analizu. Dodatno, distanca kod srednjoškolaca je izraženija i kada je riječ o muslimanima i imigrantima, kada se uporede vrijednosti sa ukupnom populacijom. Dalje, podaci ukazuju da su srednjoškolci izraženo tolerantniji u odnosu na ukupnu populaciju kada je riječ o bihejviolarnoj distanci. Prema tome, srednjoškolci iskazuju viši stepen distanciranja po etničkom, a

posebno vjerskom kriterijumu u odnosu na ukupnu populaciju, a niži nivo distanciranja kada je riječ o grupama koje karakterišu određeni oblici ponašanja. Podatak da je vjerska distanca (muslimani i hrišćani) u značajnom porastu kod srednjoškolaca, gotovo da je zabrinjavajući, imajući u vidu da je Crna Gora multietničko i multikonfesionalno društvo¹.

Grafikon 28 NE BI voljeli da imaju za komšije: poređenje srednjoškolaca sa ukupnom populacijom %

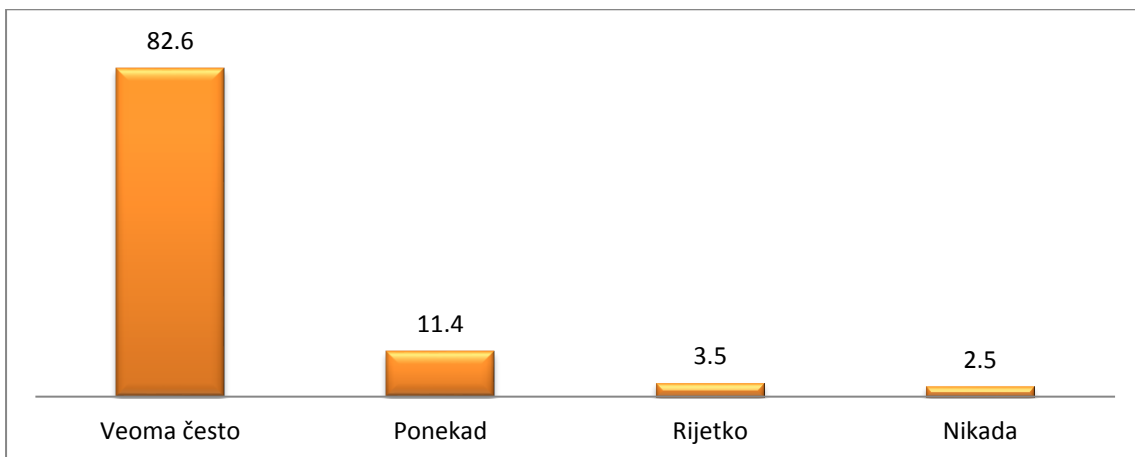
¹ Podaci se poklapaju sa posljednjim nalazima etničke distance koji ukazuju na negativne trendove, tačnije, snažan porast međuetničkog distanciranja.

Oblici, obrasci i učestalost nasilja u srednjim školama

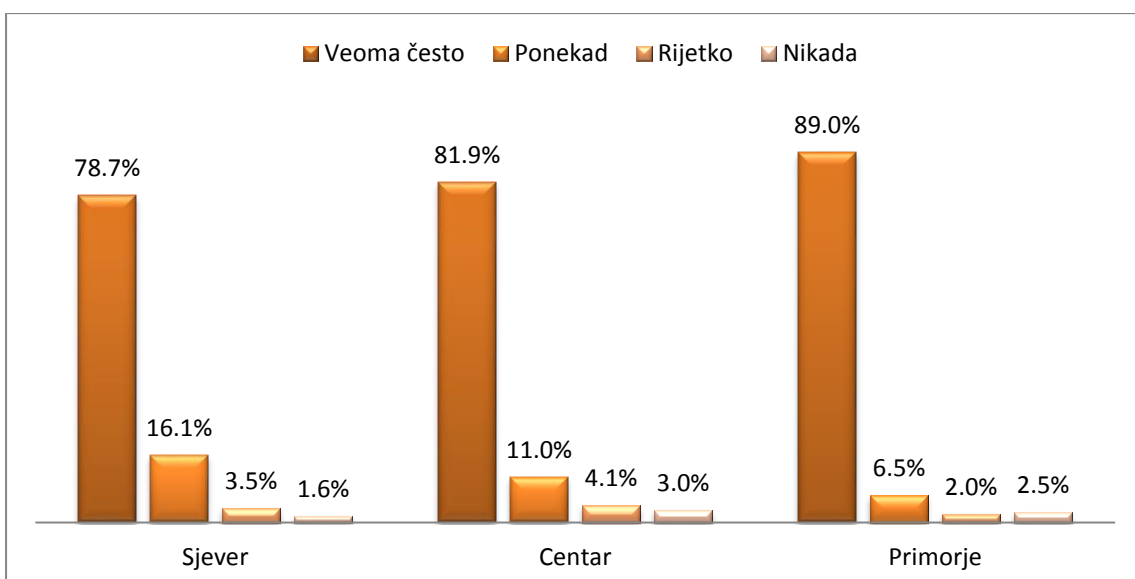
Ključni segment našeg istraživanja za cilj je imao da utvrdi učestalost i oblike, kao i obrasce nasilnog ponašanja u srednjim školama u Crnoj Gori. Nasilno ponašanje je povezano sa agresijom, a ovo ponašanje je ukorijenjeno u određenim ličnim karakteristikama i socijalnim stavovima, i posebno, obrascima netolerancije koji su usvojeni u procesu socijalizacije. Drugim riječima, dio istraživanja koji smo prikazali na prethodnim stranicama, direktno je u funkciji objašnjavanja i razumijevanja nasilnog ponašanja i mi ćemo na ovo ukazati u dijelu Izvještaja koji slijedi.

Prvo pitanje u ovom segmentu istraživanja odnosilo se na verbalno nasilje, tačnije, mjerili smo učestalost korišćenja psovki i pogrđnih riječi u srednjim školama. Rezultati mjerenja priloženi su u Grafikonu 29. Podaci ukazuju da je korišćenje psovki i pogrđnih riječi veoma učestalo.

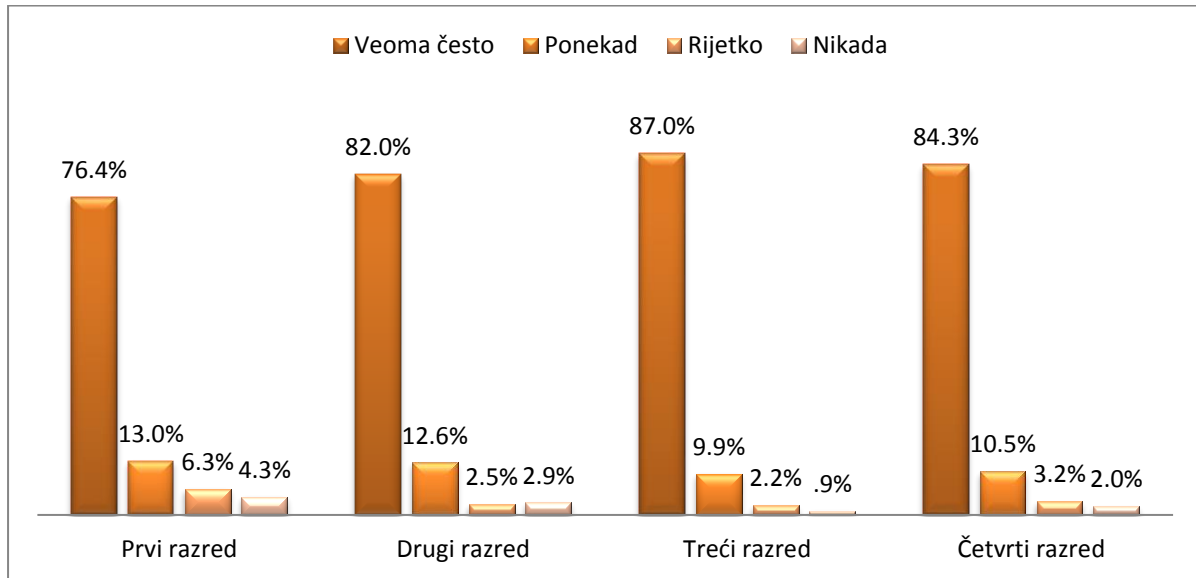
Grafikon 29 Učestalost psovanja i korišćenja pogrđnih riječi %

Grafikon 30 Učestalost psovanja i korišćenja pogrđnih reči – po regionima %

Grafikon 31 Učestalost psovanja i korišćenja pogrđnih riječi – po razredima %

Dalje, analiza pokazuje da postoje izvjesne razlike po regionima kada je riječ o psovanju i korišćenju pogrđnih riječi (Grafikon 30). Tačnije, iako je psovanje i korišćenje pogrđnih riječi veoma frekventno u sva tri regiona, komparativno je ovaj oblik verbalnog ponašanja najizraženiji na primorju, a najmanje u sjevernom regionu ($\chi^2(6)=13.86$, $p=.031$). Sa druge strane, razlike s obzirom na razred koji pohađaju srednjoškolci nisu statistički značajne (Grafikon 31), što će reći da je korišćenje psovki i pogrđnih riječi manje-više jednako frekventno u svim uzrastima ($\chi^2(9)=14.66$, $p=.101$).

Nadalje, istraživanjem smo ispitali koje su to ključne socijalne karakteristike pojedinaca prema kojima se upućuju psovke i pogrđne riječi i dobili rezultate koje prezentujemo u Grafikonu 32. Indikativno u ovom nalazu jeste činjenica da se verbalno nasilje najčešće koristi na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, ali i zato što je neko siromašan.

Grafikon 32 Ko je najčešće predmet psovanja i verbalnog nasilja - % veoma često

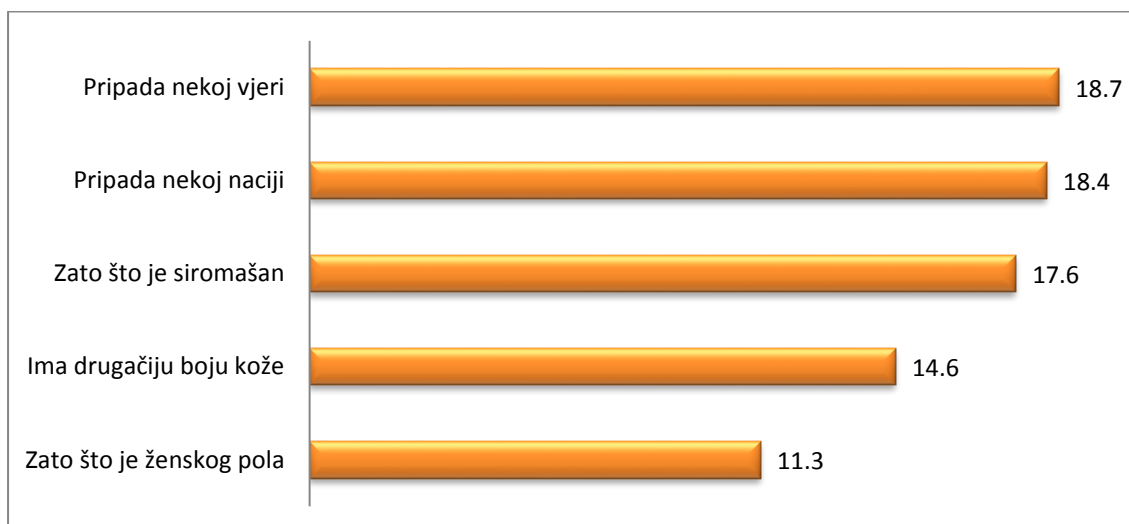

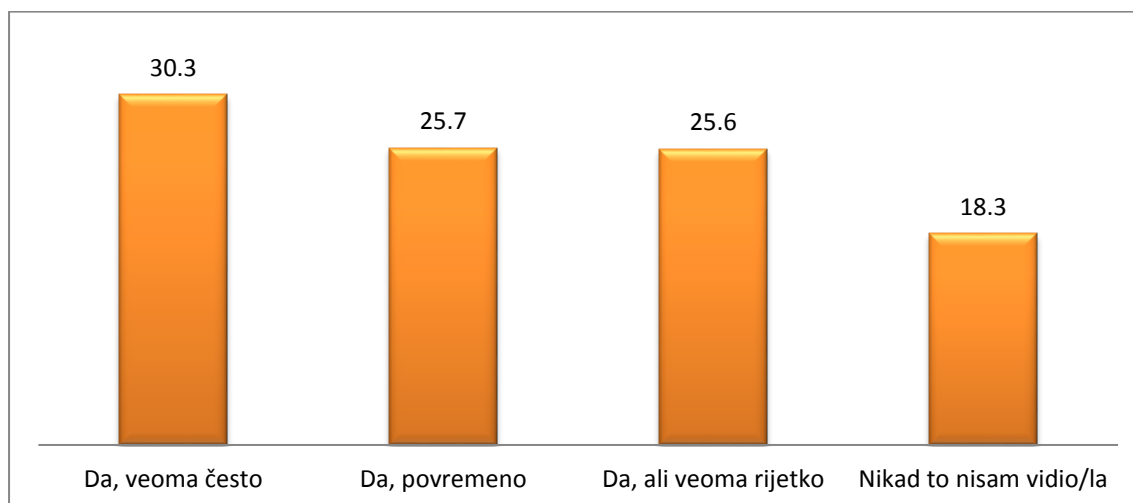
Tabela 2 Ko je najčešće predmet psovanja i verbalnog nasilja - % veoma često: region i razred

		pol/rod	vjera	nacija	boja kože	siromašan
Region	Sjever	13.0%	15.6%	14.4%	8.8%	14.4%
	Centar	11.5%	20.0%	19.4%	16.2%	17.3%
	Primorje	8.6%	19.6%	21.2%	18.3%	22.4%
Razred	Prvi razred	10.8%	18.3%	18.7%	16.9%	22.9%
	Drugi razred	12.4%	17.9%	18.0%	13.9%	13.3%
	Treći razred	8.6%	18.1%	17.4%	11.6%	19.5%
	Četvrti razred	13.1%	20.4%	19.6%	16.3%	15.7%

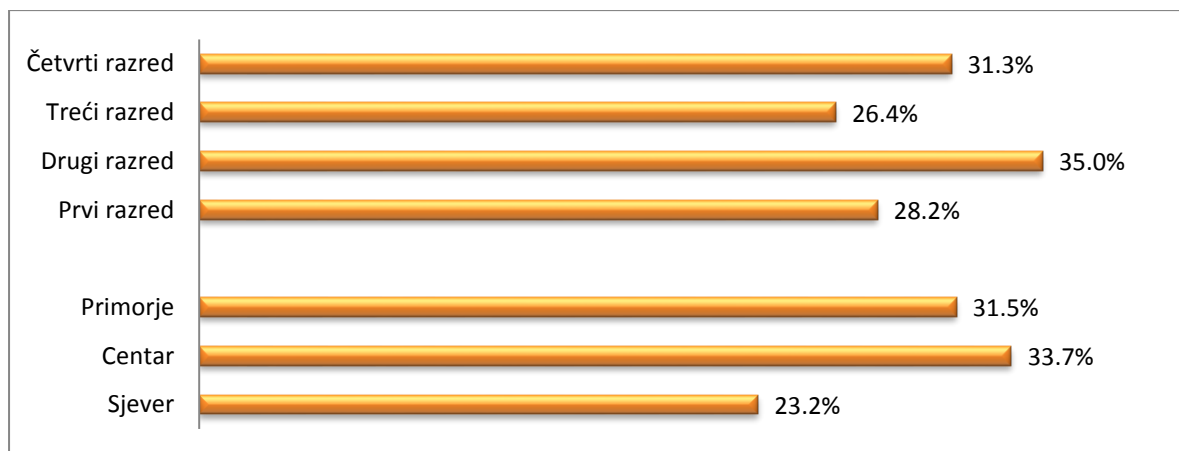
Ukoliko analiziramo verbalno nasilje u odnosu na regionalnu pripadnost, kao i u odnosu na razred koji srednjoškolci pohađaju, možemo uočiti određene razlike (Tabela 2). Kada je riječ o regionalnim razlikama, osim po polu, verbalno nasilje je po svim ostalim kriterijumima prisutnije na primorju i u centralnom regionu u odnosu na sjever Crne Gore, gdje je obrnut slučaj. Ako analiziramo verbalno nasilje po uzrastu, nalazimo da po polu razlike nisu izražene, po vjerskom i nacionalnom kriterijumu, kao i po boji kože, verbalno nasilje su nešto češće prijavljivali najstariji srednjoškolci, dok je su verbalne uvrede po osnovi lošeg materijalnog statusa najfrekventnije kod najmlađih srednjoškolaca.

Imajući u vidu da su Romi posebno vulnerabilna kategorija, a ovo pokazuju svi rezultati dosadašnjih istraživanja etničke distance u Crnoj Gori, posebno pitanje u upitniku smo postavili upravo kada je riječ o učestalosti psovanja i upućivanja pogrdnih riječi pripadnicima romske etničke zajednice (Grafikon 33). Rezultati istraživanja ukazuju da preko 30% srednjoškolaca veoma često svjedoči verbalnom nasilju prema Romima, uz preko ¼ ispitanika koja je prijavila da se to dešava povremeno.

Grafikon 33 Verbalno nasilje prema Romima %

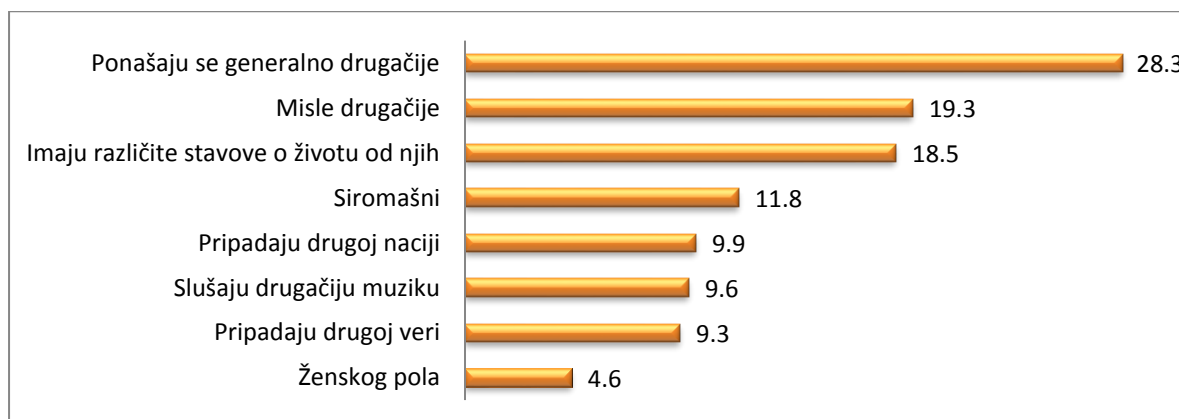
Grafikon 33.1. Verbalno nasilje prema Romima u odnosu na region i uzrast srednjoškolaca % veoma često

Analiza verbalnog nasilja u odnosu na region i uzrast srednjoškolaca (Grafikon 33.1.) ukazuje da je opet na primorju i u centralnom regionu verbalno nasilje prema Romima učestalije nego na sjeveru ($\chi^2(6)=15.83$, $p=.015$), dok su razlike između razreda srednje škole manje izražene ($\chi^2(9)=14.77$, $p=.097$), i upućuju da su verbalno nasilje prema Romima nešto češće prijavljivali ispitanici koji pohađaju drugi razred srednje škole.

Sljedeći aspekt koji je bio predmet istraživanjima u okviru indikatora nasilnog ponašanja ticao se distanciranja u realnom prostoru u odnosu na pripadnike određenih grupa. Pitanje je koristilo projektivne tehnike i bilo je: da li Vaši vršnjaci izbjegavaju svoje drugove iz škole ili komšiluka zato što oni pripadaju određenim grupama? Izbjegavanje je, dakako, viši oblik nasilja u odnosu na verbalno, i ovaj oblik uključuje i aspekte simboličnog nasilja. Rezultati mjerenje prikazani su u Grafikonu 34. Ključni nalaz u ovom segmentu jeste da se vršnjaci u najvećoj mjeri izbjegavaju zbog određenih bihevioralnih karakteristika, te usljed razlika u životnom stilu i mišljenju. Drugim riječima, kulturološke karakteristike pojedinaca u društvu ključni su kriterijumi situacionog distanciranja između vršnjaka.

Grafikon 34 Izbjegavanje pripadnika navedenih grupa % veoma često ih izbjegavaju

Podaci u ovom segmentu istraživanja ukazuju na određene razlike koje postoje između regiona i uzrasta kada je riječ o izbjegavanju vršnjaka. Kada je riječ o polu, izbjegavanje po polu/rodu je najprisutnije u centralnom regionu, a oni koji idu u drugi srednje češće izbjegavaju po ovom kriterijumu u odnosu na ostale uzraste. Siromašne srednjoškolce najviše, opet, izbjegavaju u centralnom regionu, dok učenici prvog razreda prednjače u ovom pogledu u odnosu na starije srednjoškolce. Vjera kao kriterijum izbjegavanja po regionu je najčešće prisutno na primorju dok su razlike između uzrasta u ovom pogledu neznatne. Po nacionalnom kriterijumu izbjegavanje je manje prisutno na sjeveru u odnosu na druga dva regiona, dok po ovom kriterijumu oni koji pohađaju prvi srednje u većoj mjeri izbjegavaju svoje vršnjake u odnosu na stariji uzrast. Razlike u mišljenju su veoma često razlog izbjegavanja na primorju, u odnosu na druga dva regiona, a po uzrastu, ovaj vid izbjegavanja je prisutniji u starijim kategorijama srednjoškolaca, a podatak je gotov identičan kada je riječ o razlikama u stavovima. Tinejdžerski razlozi koji se ogledaju u razlikama muzike koju slušaju² ukazuju da po ovom kriterijumu najviše se međusobno izbjegavaju srednjopkolci u centralnom regionu, dok je ovaj faktor srazmjerno važniji kako su srednjoškolci stariji. Na kraju, na razlike u ponašanju su najosjetljiviji srednjoškolci na primorju, kao i srednjoškolci starijeg uzrasta.

Tabela 3 Izbjegavanje pripadnika navedenih grupa u odnosu na region i uzrast srednjoškolaca % veoma često ih izbjegavaju

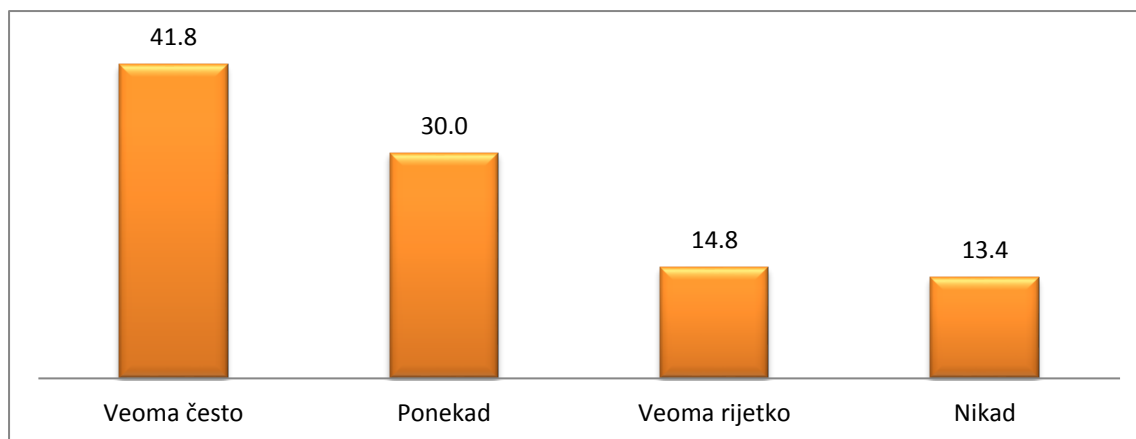
		pol/rod	siromašni	vjera	nacija	drugačije mišljenje	različiti stavovi	drugačija muzika	se drugačije ponašaju
Region	Sjever	3.1%	10.80%	6.1%	7.7%	19.5%	16.9%	6.2%	24.7%
	Centar	6.6%	13.20%	9.8%	10.7%	16.4%	17.0%	11.6%	27.2%
	Primorje	1.9%	9.90%	11.7%	10.8%	25.6%	23.9%	9.4%	35.2%
Razred	Prvi razred	5.6%	13.9%	10.1%	13.0%	19.0%	18.40%	6.5%	26.7%
	Drugi razred	6.0%	11.2%	8.8%	9.2%	15.5%	14.00%	9.6%	23.9%
	Treći razred	2.5%	11.2%	8.3%	9.1%	21.4%	22.70%	11.6%	31.5%
	Četvrti razred	4.3%	11.2%	9.9%	8.8%	21.1%	19.10%	10.4%	31.0%

Kada je o izbjegavanju riječ postoji i jedan vid protektivnog (dakle, afirmativnog) izbjegavanja, a koje se ogleda u izbjegavanju onih koji se nasilno ponašaju. Ovaj vid izbjegavanja nerijetko je povezan sa asertivnošću kao osobinom koja se razvija u procesu socijalizacije. Drugim riječima, nije dobro kada

² Muzika kao takva može se činiti ne naročito važnom, ali je muzika koja se sluša u uzrastu srednjoškolaca indikacija (proxi) razlika u kulturi i životnim stilovima

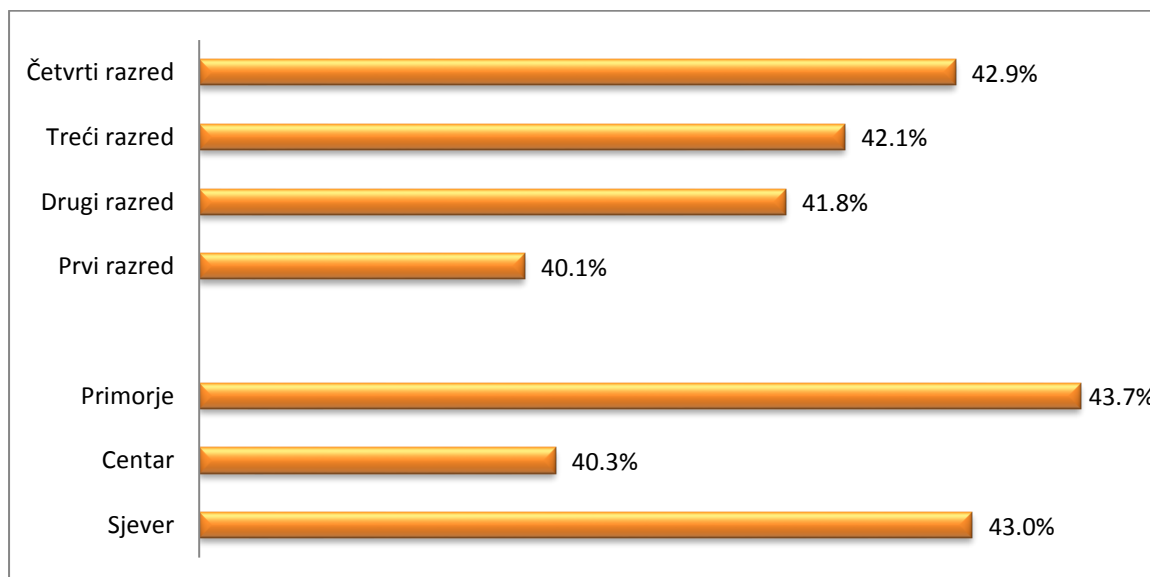
se vršnjaci izbjegavaju zato što su druge vjere i nacije, ili zato što imaju drugu boju kože i ponašaju se drugačije, ali jeste afirmativno kada se izbjegavaju vršnjaci koji se nasilno ponašaju. Istraživanjem smo upravo identifikovali u kojoj mjeri se izbjegavaju vršnjaci koji se ponašaju nasilno (Grafikon 35). Rezultati ukazuju da se srednjoškolci često distanciraju i izbjegavaju svoje vršnjake koji se nasilno ponašaju.

Grafikon 35 Izbjegavanje vršnjaka koji se ponašaju nasilno %

Rezultati, nadalje, ukazuju da razlike između regiona i po uzrastu srednjoškolaca kada je riječ o izbjegavanju vršnjaka koji se nasilno ponašaju nisu izražene (Grafikon 36).

Grafikon 36 Izbjegavanje vršnjaka koji se ponašaju nasilno: region i uzrast %

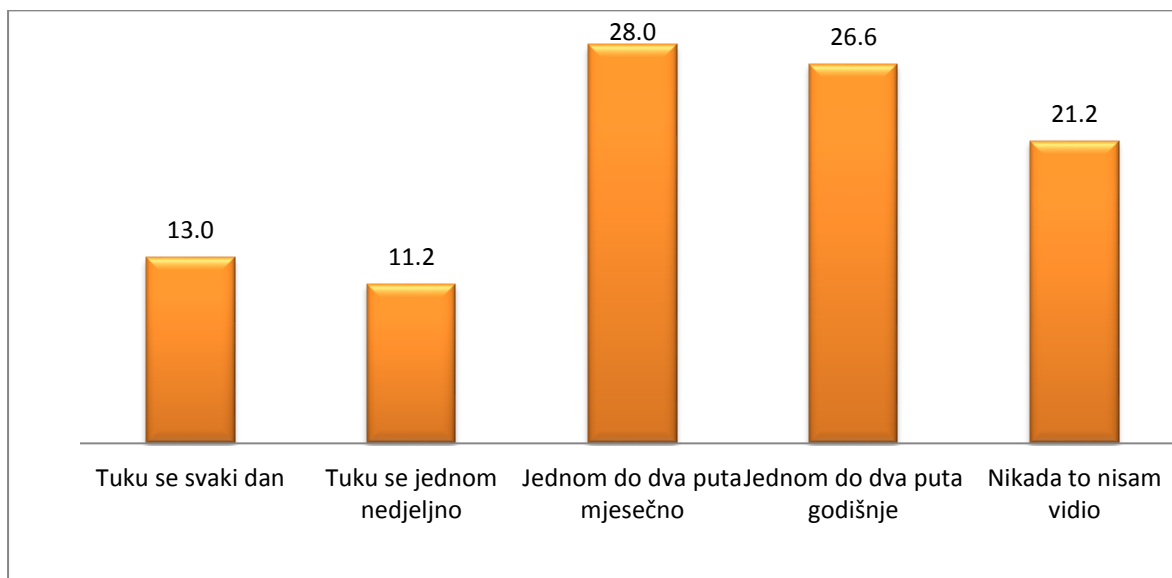

Naredno pitanje u upitniku ticalo se ličnih iskustva ispitanika kada je riječ o fizičkom nasilju. Tačnije, utvrdili smo koliko su često srednjoškolci svjedoci fizičkog nasilja među vršnjacima. Podaci su prezentirani u Grafikonu 37. **Podatak da 13% srednjoškolaca svakodnevno svjedoči fizičkom nasilju**

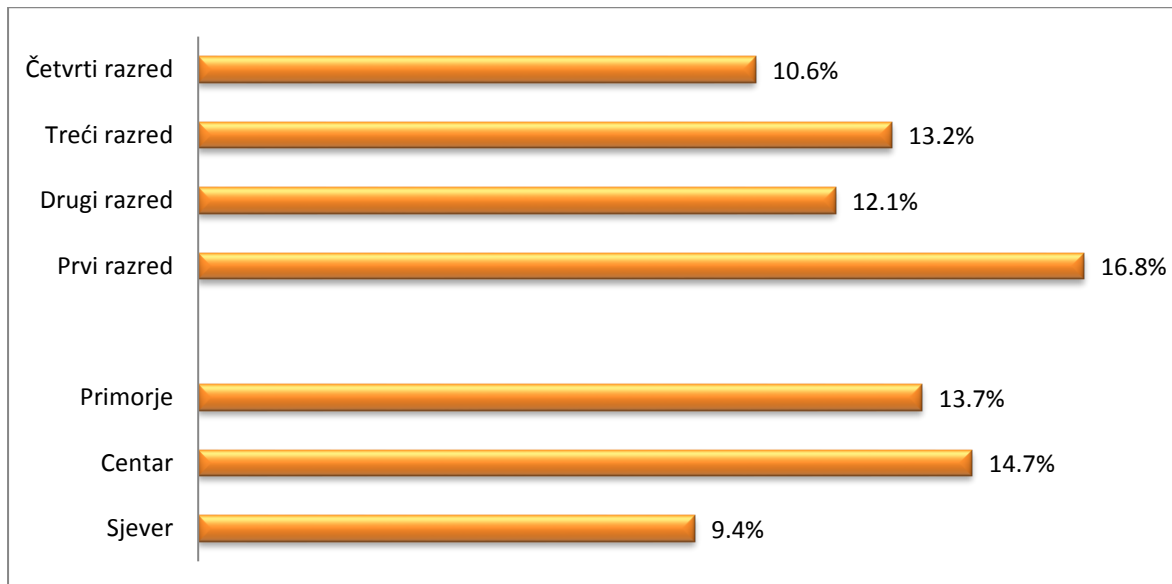

između vršnjaka je zabrinjavajući. Dodatno, preko 11% svjedoči tučama svake nedjelje. Jednostavno rečeno, fizičko nasilje među srednjoškolicima je veoma učestalo.

Grafikon 37 Koliko često su imali priliku da vide tuču među vršnjacima %

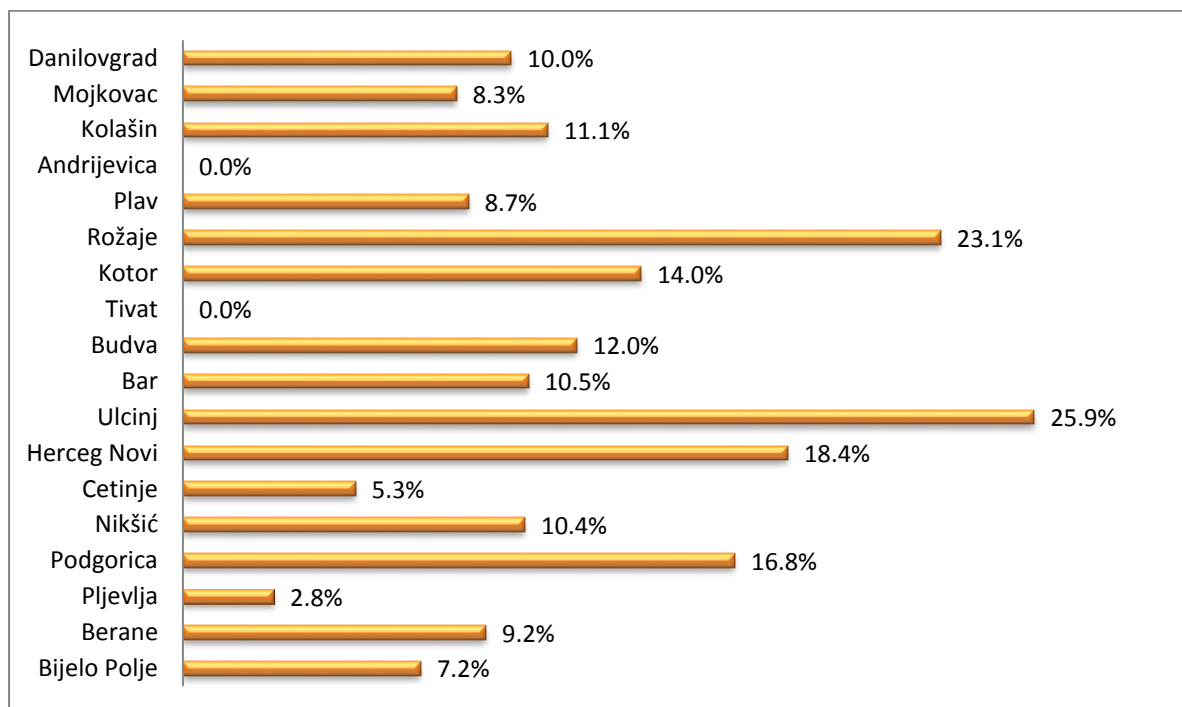

Grafikon 38 Učestalost tuča među srednjoškolicima u odnosu na region i razred - % tuku se svaki dan

Upoređivanjem učestalosti s obzirom na region i razred (Grafikon 38), a koristeći svakodnevne tuče kao kriterijum, utvrdili smo da su tuče među srednjoškolicima češće na primorju i u centralnom regionu nego na sjeveru, te da su najčešće među najmlađim srednjoškolicima.

Grafikon 38 Učestalost tuča među srednjoškolcima u opštinama - % tuku se svaki dan

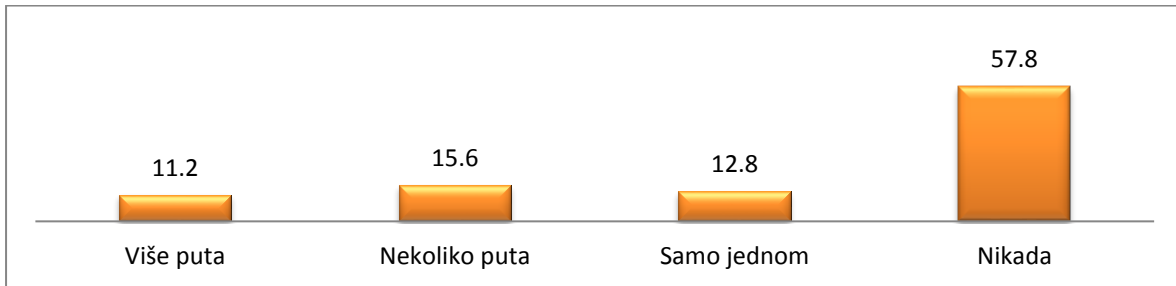

Konačno, u ovom pogledu postoje značajne razlike između opština ukoliko se svakodnevne tuče uzmu kao kriterijum. Rezultati ukazuju da je u ovom pogledu najkritičnija situacija u Ulcinju (JU SMŠ „Bratstvo-Jedinstvo“), a zatim u Rožajama, i to u Srednjoj stručnoj školi (38% učestalost svakodnevnih tuča). Tuče su takođe učestale i u Herceg Novom (JU SMŠ „Ivan Goran Kovačić“), te u Podgorici u kojoj značajno prednjače tri škole i to: Mašinska škola „Ivan Uskoković“, Srednja trgovinska škola „Sergije Stanić“ i Srednja elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“.

Kada je riječ o analizi razloga usljed kojih je dolazilo do tuča, srednjoškolci uvijek navode sljedeće razloge: sitni i besmisleni razlozi, alkohol, razlike u mišljenju i stavovima, psovke i vrijeđanje, ego problemi (dokazivanje), ljubomora i muško-ženski odnosi, nacionalni i vjerski povodi. Treba, međutim, imati u vidu da su ispitanici navodili razloge u otvorenom pitanju, a one koji smo identifikovali se često preklapaju (npr. dokazivanje i muško-ženski odnosi, ili psovke i alkohol).

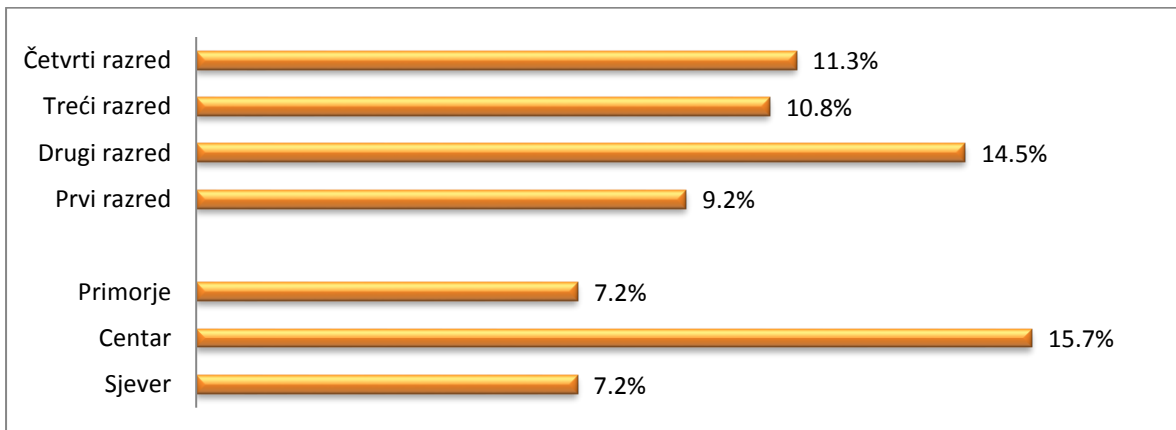
Nadalje, postavili smo direktno pitanje o tome da li su i koliko sami ispitanici bili učesnici u tuči/ama (Grafikon 39). Preko 11% ispitanika je prijavilo da je više puta učestvovalo u tuči, dok je preko 15% učestvovalo nekoliko puta. Samo jednom, ovo iskustvo, je imalo gotovo 13% srednjoškolaca, dok njih gotovo 58% nikada nisu imali fizički obračun.

Grafikon 39 Učestalost ličnog učestvovanja u tuči %

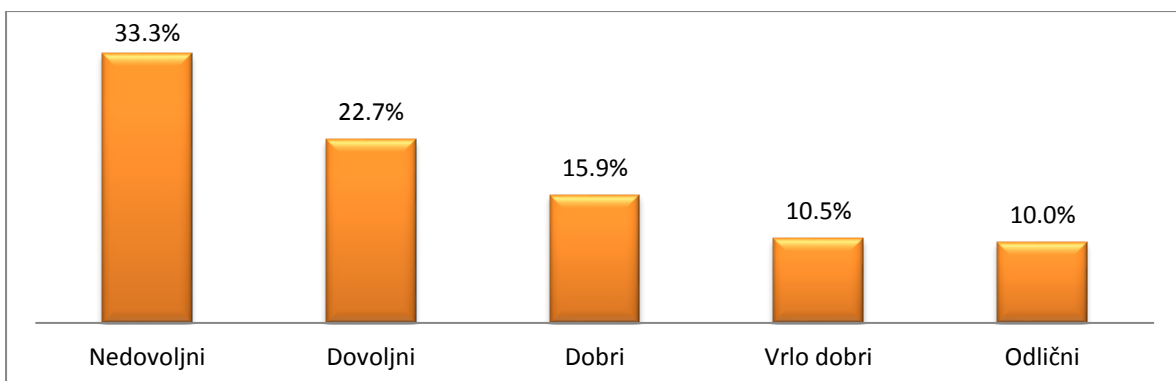
Ukoliko uporedimo podatke ličnog učešća u tuči u odnosu na region i uzrast (Grafikon 40), podaci ukazuju da su ovo iskustvo u najvećoj mjeri imali srednjoškolci koji su iz centralnog regiona, kao i oni koji su u drugom razredu srednje škole.

Grafikon 40 Učestalost ličnog učestvovanja u tuči, više puta, u odnosu na region i uzrast %

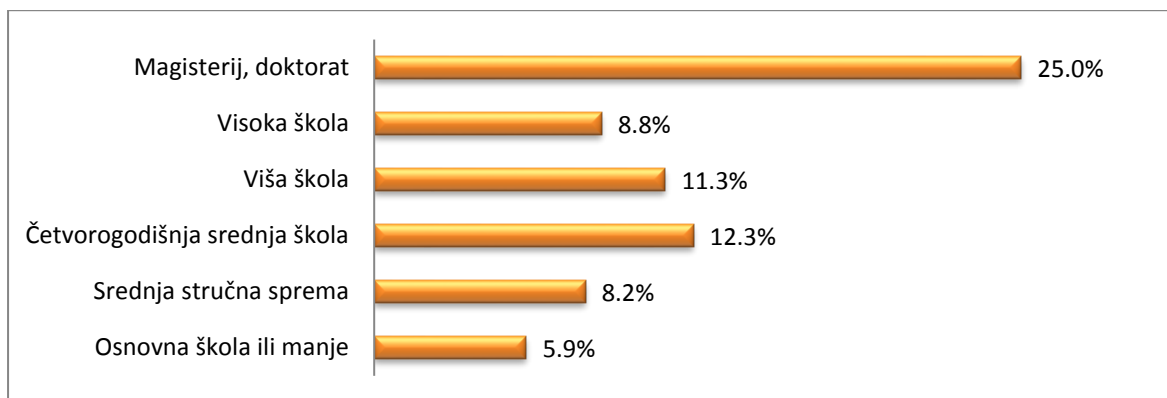
Dalje, podaci ukazuju da je nasilno ponašanje povezano sa školskim uspjehom srednjoškolaca. Nalaz je očekivan i uobičajen i utvrđujemo linearnu vezu između uspjeha učenika i učešća u tučama (Grafikon 41). Drugim riječima, što su boljeg uspjeha, srednjoškolci rjeđe učestvuju u tučama.

Grafikon 41 Učestalost ličnog učestvovanja u odnosu na školski uspjeh: % učestvovao više puta

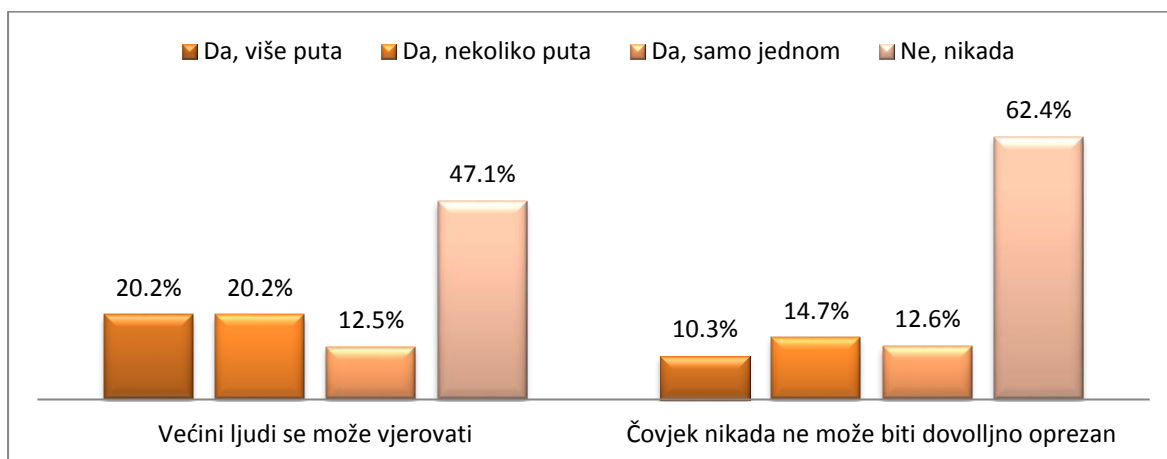
Ono što je interesantno, međutim, jeste činjenica da ne postoji linearna veza između obrazovanja roditelja sa učestvovanjem u tučama. Zapravo, ukoliko obrazovanje oca uzmemo kao kriterijum, možemo utvrditi da djeca roditelja koji imaju najniži nivo obrazovanja najrjeđe učestvuju u tučama, dok najčešće u tučama učestvuju djeca najviše obrazovanih roditelja. Nalaz je posebno indikativan s obzirom na činjenicu da postoji korelacija između uspjeha djece i uspjeha roditelja, što govori da nije samo obrazovanje roditelja faktor nasilnog ponašanja djece, već se radi o nekom drugom faktoru.

Grafikon 42 Učestalost ličnog učestvovanja u odnosu na obrazovanje roditelja: % učestvovao više puta

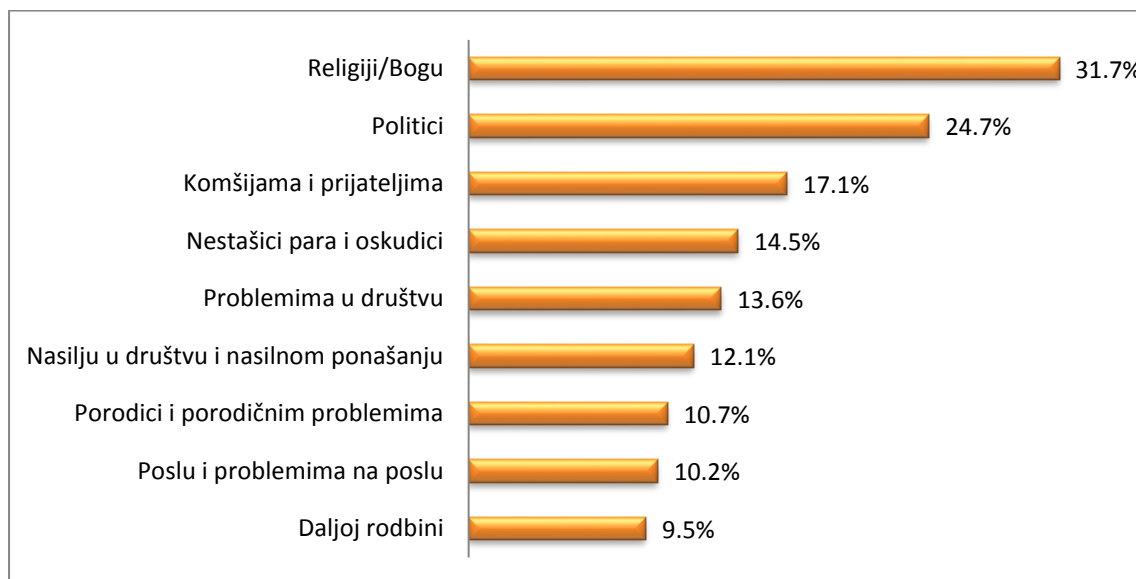

Podaci o mogućim faktorima nasilnog ponašanja ukazuju da postoji negativna korelacija između učešća u tučama i interpersonalnog povjerenja (Grafikon 43). Tačnije, podaci ukazuju da srednjoškolci koji imaju viši stepen interpersonalnog povjerenja češće učestvuju u tučama, nego oni koji imaju niži nivo povjerenja. Drugim riječima, jedan od faktora usljed kojih srednjoškolci ulaze u tuče može biti njihov visok stepen povjerenja u odnosu na druge pojedince, tačnije, razočaranje kada se to povjerenje naruši ili nije obostrano.

Grafikon 43 Učestalost ličnog učestvovanja u odnosu na interpersonalno povjerenje: % učestvovao više puta

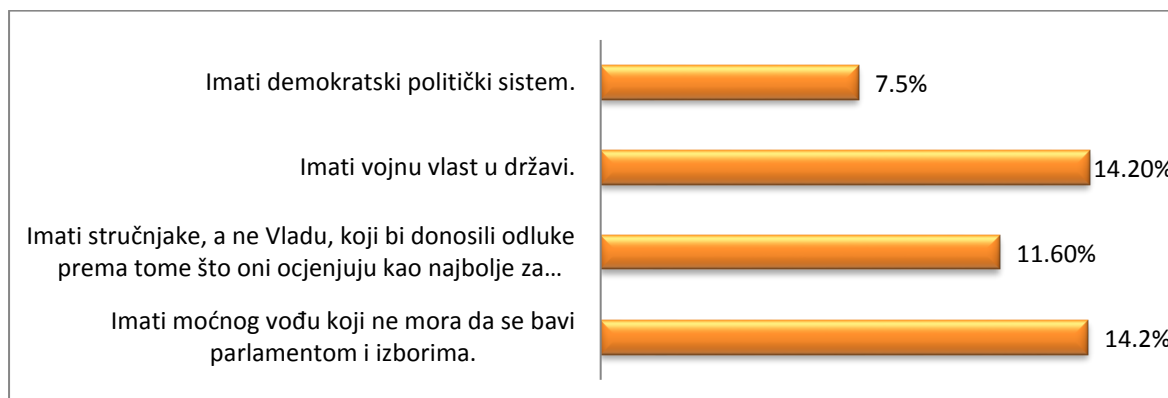
Grafikon 44 Učestalost nasilnog ponašanja srednjoškolaca i tema o kojima se često govori u porodici

Nadalje, ispitujući koji socijalizirajući faktori potencijalno utiču na nasilno ponašanje srednjoškolaca utvrdili smo da učenici koji u porodičnom okruženju često slušaju roditelje kako razgovaraju o religiji i politici češće učestvuju u tučama, od onih koji slušaju neke druge teme (Grafikon 44). Prema tome, političke i religijske teme u porodičnoj socijalizaciji inaugurišu nasilno ponašanje srednjoškolaca, a razlog je vjerovatno taj što ove teme podstiču netrpeljivost i negativne emocije u odnosu na one koji pripadaju drugoj vjeri i imaju različito političko mišljenje. Drugim riječima, netolerantna porodična socijalizacija doprinosi nasilnom ponašanju srednjoškolaca.

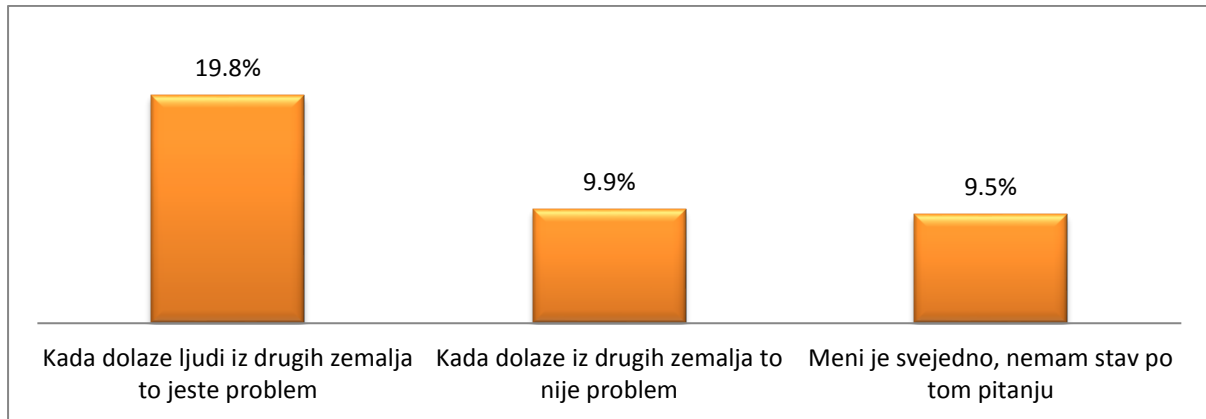
Da je porodična socijalizacija povezana sa nasilnim ponašanjem ukazuju i podaci o povezanosti političke socijalizacije i nasilnog ponašanja (Grafikon 45). Podaci, naime, ukazuju da djeca koja su usvojila demokratske političke vrijednosti dvostruko rjeđe učestvuju u tučama u odnosu na djecu koja smatraju da su autoritarni i militaristički tip države najbolji. Drugim riječima, unaprjeđenje demokratske političke socijalizacije bi umanjilo nasilno ponašanje srednjoškolaca.

Grafikon 44 Učestalost nasilnog ponašanja srednjoškolaca i političke socijalizacije

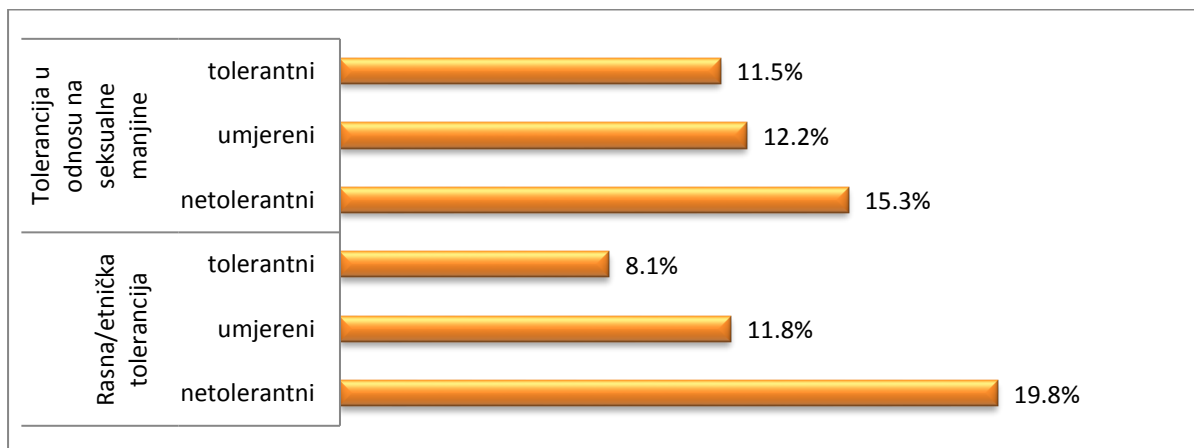
Konsekventno, utvrdili smo i da negativan stav prema imigrantima korelira sa nasilnim ponašanjem (Grafikon 45). Drugim riječima, nasilno ponašanje srednjoškolaca je povezano sa odnosom prema onima koji su drugačiji.

Grafikon 45 Učestalost nasilnog ponašanja srednjoškolaca i stav prema imigrantima

Posljedično, netolerancija u odnosu na pripadnike dugih grupa jeste jedan od faktora nasilnog ponašanja srednjoškolaca. Na osnovu seta varijabli koje mjere distancu prema različitim grupama, formirali smo dva skora i optimizovali smo ih u tri nivoa tolerancije. Skorovi predstavljaju mjerenje rasne/etničke tolerancije, te tolerancije prema seksualnim manjinama koji uključuje i toleranciju prema osobama zaraženim AIDS-om). Rezultati mjerenja su prikazani u Grafikonu 46, i oni ukazuju da srednjoškolci koji su netolerantni prema drugim nacijama i rasama, te onima koji su seksualne manjine, iskazuju češće nasilno ponašanje u odnosu na one koji su u tolerantni. Drugim riječima, socijalna netolerancija prema drugima jedan je od faktora nasilnog ponašanja srednjoškolaca.

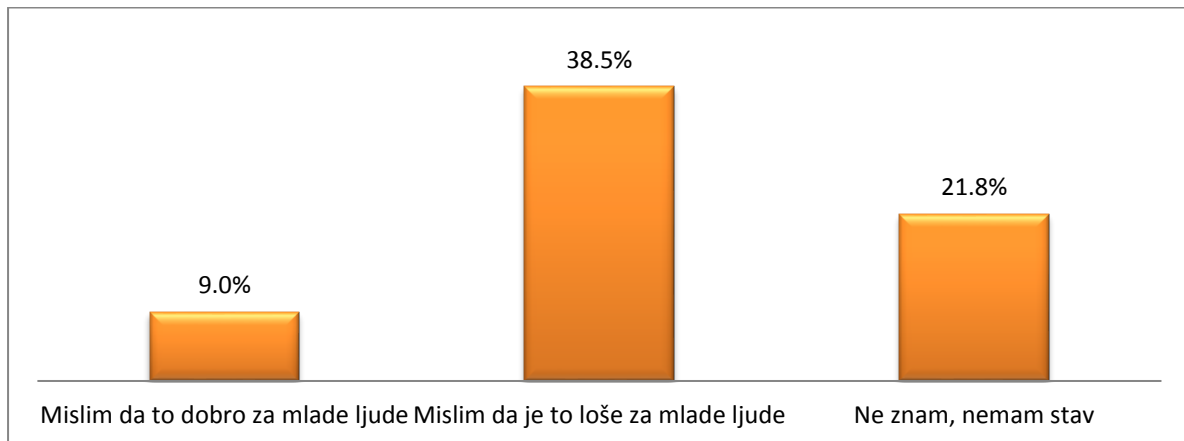
Grafikon 46 Učestalost nasilnog ponašanja srednjoškolaca i socijalna tolerancija

Konačno, u okviru ispitivanja veza između nasilnog ponašanja i potencijalnih faktora koji ga generišu, ispitali smo odnos između učešća u tučama i stava o tome da li je razmjena srednjoškolaca između zemalja poželjna (Grafikon 47). Podatak je autentičan i veoma indikativan. Naime, srednjoškolci koji

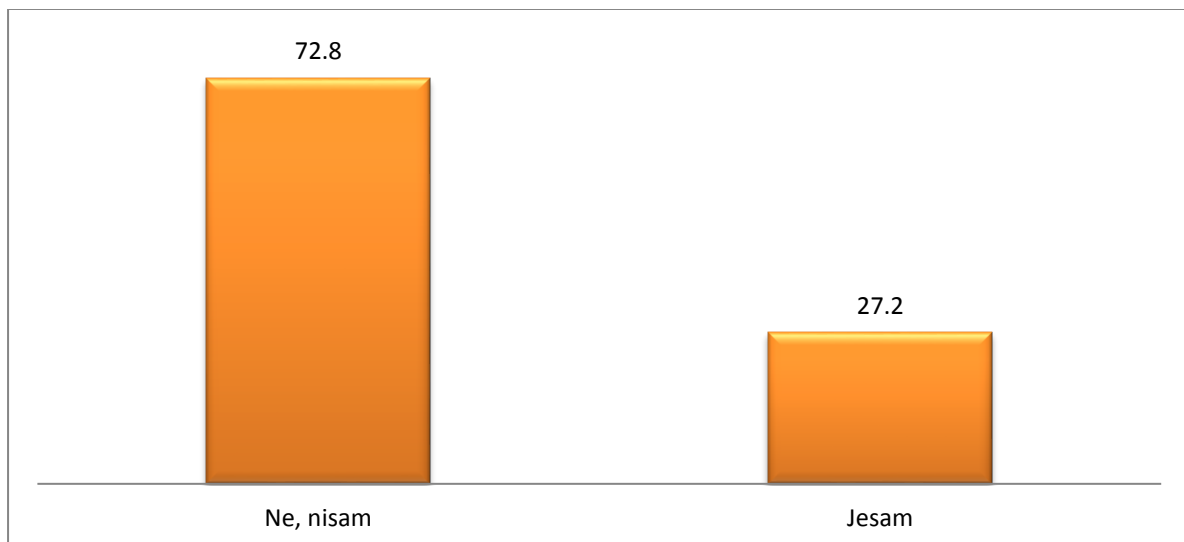
imaju negativan stav o razmjeni srednjoškolaca između zemalja značajno češće učestvuju u tučama u odnosu na one koji smatraju da je razmjena poželjna. Ovo, opet, jasno i ubjedljivo govori da su **ksenofobija i etnička netolerancija jedan od ključnih faktora nasilnog ponašanja srednjoškolaca.**

Grafikon 47 Učestalost nasilnog ponašanja srednjoškolaca i stav o tome da li je razmjena srednjoškolaca između različitih zemalja dobra

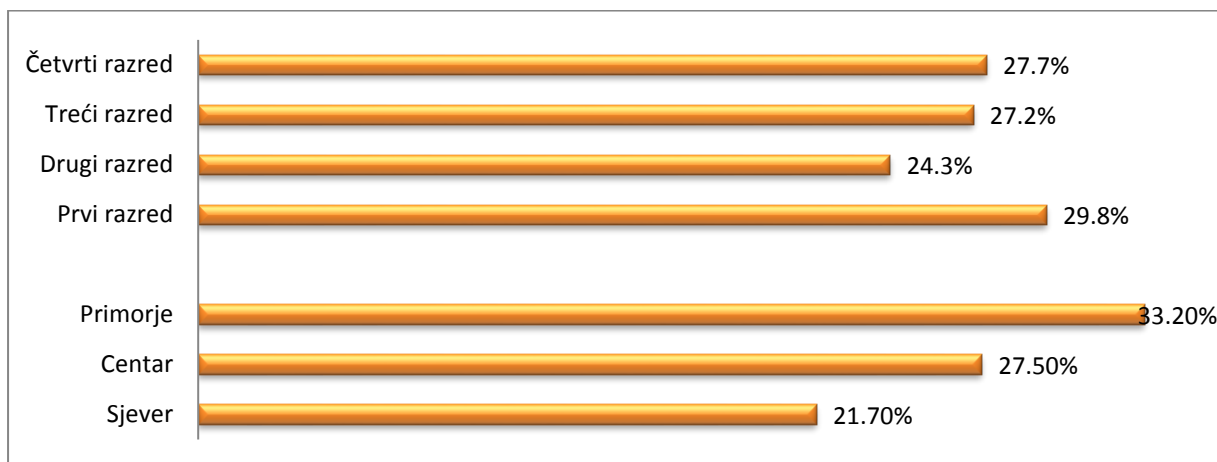

Kada je riječ o ličnim iskustvima vezano za nasilje u srednjim školama, pitali smo učenike da li su imali iskustvo da ih neko lično vrijeđa i/ili psuje?. Podaci ukazuju da je preko ¼ srednjoškolaca imalo ovakvu vrstu iskustva (Grafikon 48). Kao i u velikom broju drugih slučajeva, i u ovom pogledu, su na primorju iskustva sa nasiljem najučestalija, dok su na sjeveru najređa. Uzrast učenika po ovim nalazima nije značajan za iskustva o kojima je riječ (Grafikon 49).

Grafikon 48 Imali su iskustvo da ih drugi đaci vrijeđaju i psuju

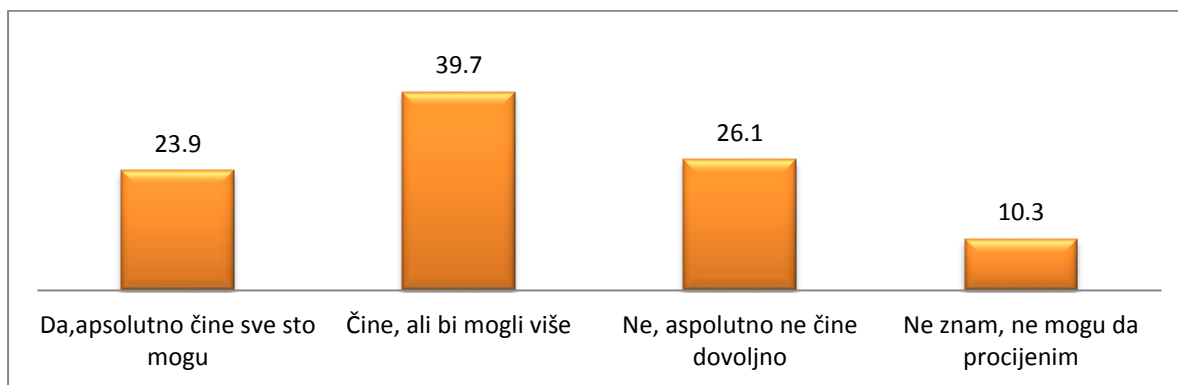

Grafikon 49 Imali su iskustvo da ih drugi đaci vrijeđaju i psuju u odnosu na region i razred

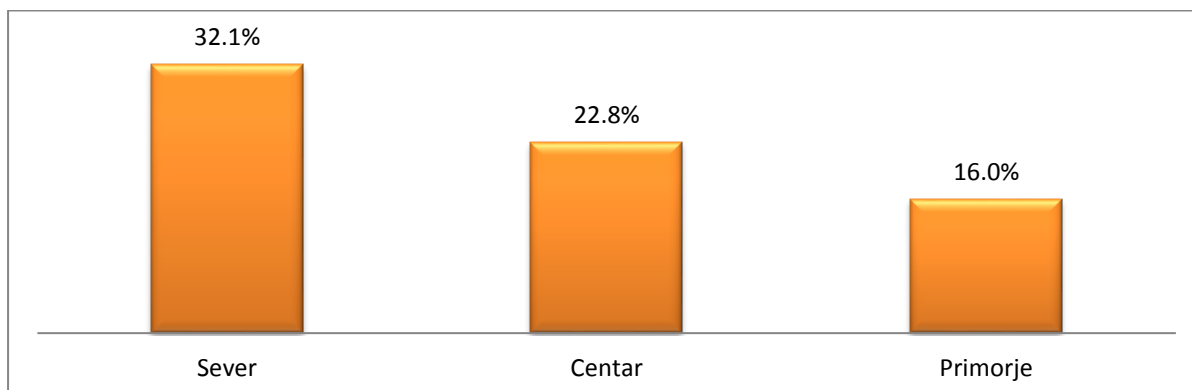

Na kraju, postavili smo pitanje da li profesori čine dovoljno da spriječe vrijeđanje i psovanje u školi (Grafikon 50). Najveći broj srednjoškolaca smatra da profesori čine dovoljno, ali da bi mogli učiniti i više u ovom pogledu. No, ključni podatak u ovom smislu jeste stav srednjoškolaca u odnosu na neke analitičke kriterijume. U Grafikonima 51 i 52 vidimo izražene razlike između regiona i škola kada je riječ o procjeni da škola i profesori čine sve što mogu da spriječe nasilje.

Grafikon 50 Škola i profesori čine dovoljno da nema psovanja i vrijeđanja između đaka %

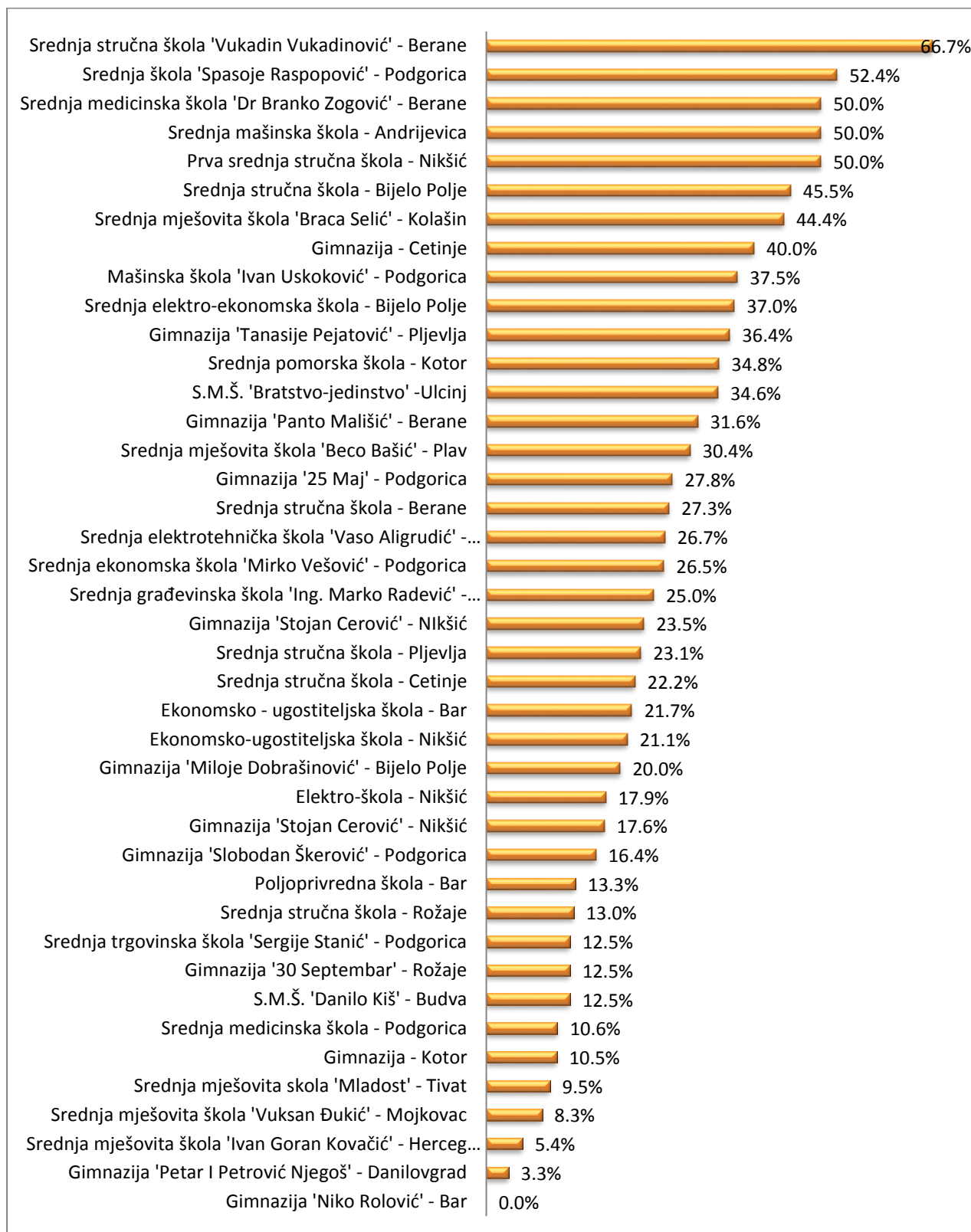

Grafikon 51 Škola i profesori čine apsolutno sve što mogu da spriječe nasilje u odnosu na region %

Grafikon 52 Škola i profesori čine apsolutno sve što mogu da spriječe nasilje %

Ključni analitički nalazi istraživanja

- Nasilje u srednjim školama je veoma učestalo. Ovo posebno važi za verbalno nasilje koje podrazumijeva psovanje i korišćenje pogrđnih riječi;
- Poseban problem predstavlja činjenica da se verbalno nasilje najčešće izražava po vjerskoj i nacionalnoj osnovi, što je veoma osjetljivo u višenacionalnoj i multikonfesionalnoj Crnoj Gori;
- Posebno zabrinjava veoma visok nivo verbalnog nasilja prema Romima, a ovo zato što se ovim nasiljem pojačavaju mehanizmi ukupne deprivacije Roma, a otežavaju mehanizmi njihove inkluzije, imajući u vidu da su u ovom uzrastu pojedinci veoma osjetljivi. Osim toga, stepen 'drop out rate' Romske djece je tradicionalno visok, a verbalno nasilje prema ovoj populaciji u školama može biti jedan od faktora;
- Jedan od oblika nasilja jeste i izbjegavanje pripadnika neke grupe. Ovaj oblik nasilja je učestao i dešava se u najvećoj mjeri usljed razlika u mišljenju, stavovima i ponašanju;
- Najveći problem, svakako, jeste fizičko nasilje koje je prilično učestalo;
- Razlozi usljed kojih se dešavaju tuče su različiti, ali najčešće to su: sitni i besmisleni razlozi, alkohol, razlike u mišljenju i stavovima, psovke i vrijeđanje, ego problemi (dokazivanje), ljubomora, muško-ženski odnosi, te nacionalni i vjerski povodi);
- Osim činjenice da srednjoškolci nerijetko svjedoče tučama, isto tako su i nerijetko učesnici u tim tučama;
- Srednjoškolci su u nemalom broju prijavili da su često bili žrtve verbalnog nasilja;
- Učestalost nasilja, mjereno sintetičkim skorom koji uključuje sve indikatore, se veoma razlikuje kada se uporede sve škole u Crnoj Gori. Jednostavno, u nekim školama i sredinama se to dešava mnogo češće nego u drugim;
- Postoje izražene razlike u stepenu nasilja kod srednjoškolaca kada se uporede opštine, a Nikšić u ovom pogledu prednjači;
- Muškarci značajno češće učestvuju u nasilju. U centralnom regionu, a naročito na primorju, nasilje je izraženije u odnosu na sjever. Đaci koji imaju lošije ocjene češće učestvuju u nasilju;
- Efekat porodične socijalizacije nije naročito izražen, posebno usljed činjenice da obrazovanje roditelja nije naročito povezano sa nasilnim ponašanjem. Ipak, utvrdili smo određene razlike, a ključna je da se srednjoškolci u čijim se porodicama češće razgovara o religiji i politici češće ponašaju nasilno;
- Na osnovu analize efekta svih vrijednosnih i političkih korelata utvrdili smo da je etnička netolerancija jedan od ključnih faktora nasilnog ponašanja, a ovo se može potvrditi i po odnosu prema imigrantima. Nespremnost na internacionalnu komunikaciju i saradnji između srednjoškolaca je, takođe, prateći indikator koji ukazuje da su klaustrofobija i etnička netolerancija ključni faktori nasilnog ponašanja. Konačno, utvrdili smo i da je politička socijalizacija faktor nasilnog ponašanja, tačnije, oni koji preferiraju militaristički i autoritarni

tip političke kulture su skloniji nasilnom ponašanju u odnosu na one koji preferiraju demokratske vrijednosti;

- Na kraju, utvrdili smo da se profesori i škole u različitom stepenu zalažu i bore protiv nasilja u školama.